

**ΤΜΗΜΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**Αντικείμενο εργασίας: Ιδιωτικό και δημόσιο: Ο χαρακτήρας
των αξιόποινων πράξεων στο αθηναϊκό δίκαιο.**

Μιχαήλ Τυρανής

Εποπτεύων Καθηγητής: Αναστασιάδης Βασίλειος

Μυτιλήνη 2018

Στην Έλενα για τη στήριξή της

Σε αυτή τη μελέτη θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε, να οριοθετήσουμε και να αναλύσουμε την ασαφή διάκριση δημοσίου και ιδιωτικού στο ποινικό και αστικό δίκαιο της κλασικής Αθήνας. Ειδικότερα, θα ασχοληθούμε με την ασαφή διάκριση ορισμένων αδικημάτων, των οποίων η φύση τους αφήνει το περιθώριο να μπορούν να χαρακτηριστούν ως δημόσια, αλλά και ως ιδιωτικά. Ενδεικτικά, θα αναφερθούμε στις περιπτώσεις του Ανδοκίδα και του Λεωκράτη.

Θα ασχοληθούμε με τη σημασία αυτής της διάκρισης για την κοινωνία της κλασικής Αθήνας, το ρόλο της και τους σκοπούς που εξυπηρετούσε, σε σχέση και με τις σύγχρονες μας αντιλήψεις. Επίσης, θα αναφερθούμε στη συνολική διαδικασία μιας δίκης, από τη στιγμή της αγωγής μέχρι αυτή της αποφάσεως, για να αναδείξουμε το εύρος των επιλογών που είχε κάθε Αθηναίος πολίτης, πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της δίκης, αλλά και την κοινωνική δραματοποίηση της ίδιας της δίκης, με τα έντονα θεατρικά στοιχεία που εμπεριέχει. Τέλος, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε την ιδιαιτερότητα του αθηναϊκού δικαίου όσον αφορά τη λειτουργία του, το εύρος των ζητημάτων που ρύθμιζε αλλά και την πολυπρισματική ερμηνεία του.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή.....	σ.5
2. Βασικές έννοιες του αττικού δικαίου και των διαδικασιών του.....	σ.8
3. Διάκριση ιδιωτικού/δημοσίου αδικήματος.....	σ.12
4. Η διαδικασία της δίκης.....	σ.16
5. Δημόσια και Ιδιωτικά αδικήματα.....	σ.18
6. Δύο μελέτες περιπτώσεων: Ανδοκίδης, Λεωκράτης.....	σ.24
7. Συκοφαντία.....	σ.32
8. Κοινωνική δραματοποίηση της δίκης.....	σ.34
9. Επίλογος.....	σ.39

1. Εισαγωγή

Από τη μελέτη του δικαίου ενός λαού, δηλαδή της διαδικασίας απονομής της δικαιοσύνης, αντλούμε πολλές και σημαντικές πληροφορίες για την κατανόηση της λειτουργίας της εκάστοτε κοινωνίας. Το δίκαιο αποτελεί τον καθρέφτη μέσα στον οποίο αντικατοπτρίζονται οι κοινωνικές, πολιτικές, θρησκευτικές και οικονομικές αντιλήψεις ενός πολιτισμού. Η ποινικοποίηση μιας ενέργειας ενός πολίτη ή ενός αξιωματούχου, η δίωξή του και η καταδίκη του, σύμφωνα με το εκάστοτε δίκαιο, καταδεικνύουν την αξιολογική ιεράρχηση των αδικημάτων, με βάση τι θεωρείται δίκαιο και τι άδικο, τι δημόσιο και τι ιδιωτικό σε μια κοινωνία. Αυτές οι ιδιότητες του δικαίου καθιστούν το πεδίο έρευνάς του σημαντικό για ένα πλήθος ερευνητών, πολιτικών, νομικών, ιστορικών, ανθρωπολόγων κ.ά. Η ορθολογική διερεύνηση ενός τόσο πολύπλοκου ζητήματος θα πρέπει να πραγματοποιείται σε πρώτη φάση σύμφωνα με τις επικρατούσες αντιλήψεις της υπό μελέτης εποχής και έπειτα σε σύγκριση με τις σύγχρονες αντιλήψεις περί δικαίου.

Η παρούσα μελέτη ασχολείται με την πολύ σημαντική, πλην όμως ασαφή, διάκριση δημοσίου και ιδιωτικού αδικήματος στο αττικό δίκαιο. Η εξέταση ενός τόσο εξειδικευμένου ζητήματος απαιτεί αρχικά την χρονική του τοποθέτηση σε ένα ευρύτερο σύνολο δικονομικών συστημάτων και τη συσχέτισή του με τα επικρατέστερα από αυτά. Το αττικό δίκαιο, ή καλύτερα το ποινικό και αστικό δίκαιο της κλασικής Αθήνας, αποτελεί ένα σημαντικό μέρος του συνόλου του αρχαίου ελληνικού δικαίου, ενός συνόλου που διαφέρει αρκετά σε σχέση με το σύγχρονό μας δίκαιο, αλλά και με το ρωμαϊκό, όχι μόνο επί της ουσίας και της λειτουργίας του αλλά και λόγω της ιδιαιτερότητάς τους. Κάθε πόλη-κράτος της Αρχαίας Ελλάδας είχε διαφορετικό δικονομικό σύστημα, προσαρμοσμένο στις ανάγκες της κάθε πόλης. Το δίκαιο μιας πόλης-κράτους αποτελούσε την εξέλιξη του εθιμοτυπικού δικαίου της πόλης, σε άμεση συνάρτηση με τις ιστορικές και πολιτικές αλλαγές που συνέβαιναν σε αυτήν. Πρόκειται για ένα σύμπλεγμα δικονομικών συστημάτων περισσότερο εθιμοτυπικό και ουσιοκρατικό παρά κανονιστικό, όπως για παράδειγμα αυτό της Ρώμης (MacDowell, 1988: 11).

Ειδικότερα, το αττικό δίκαιο της κλασικής Αθήνας, για το οποίο έχουμε και τις περισσότερες πληροφορίες, ξεχωρίζει από τα άλλα λόγω του πλουραλιστικού του χαρακτήρα, αλλά και εξαιτίας της άμεσης συμμετοχής των Αθηναίων πολιτών σε

αυτό. Πρόκειται για ένα δίκαιο στο οποίο συνυπάρχουν δύο είδη δικαιοσύνης, από τη μία, το πάγιο δίκαιο, το οποίο εκπροσωπείται από τους νόμους, και, από την άλλη, το ουσιοκρατικό δίκαιο, το οποίο ασχολείται με τη φύση των εκάστοτε υποθέσεων. Το αττικό δίκαιο ήταν το πρώτο δίκαιο που δημιουργήθηκε βάσει δημοκρατικών αρχών και έδωσε τη δυνατότητα σε μη επαγγελματίες νομικούς, δηλ. σε κοινούς πολίτες, να έχουν πρόσβαση σε μία σημαντική λειτουργία της πόλης. Αυτά τα χαρακτηριστικά του αττικού δικαίου, μαζί με την ακμή της αθηναϊκής δημοκρατίας, το κατέστησαν τον σημαντικότερο εκπρόσωπο του αρχαίου ελληνικού δικαίου, με αποτέλεσμα ο όρος «αττικό δίκαιο» να χρησιμοποιείται για το δίκαιο της Αθήνας των κλασικών χρόνων, ενώ στην ουσία πρόκειται απλώς και μόνο για ένα στάδιο της ιστορικής εξέλιξης του αθηναϊκού δικαίου.

Όταν λοιπόν αναφερόμαστε στο αττικό δίκαιο, εννοούμε το σύστημα κανόνων δικαίου, το οποίο ρύθμιζε τον ιδιωτικό και δημόσιο βίο των κατοίκων της κλασικής Αθήνας του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα π.Χ, αλλά και τις σχέσεις της πόλης με τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις και τους ιδιώτες. Πρόκειται για την τελειοποίηση, ή καλύτερα την εξέλιξη, ενός εθιμοτυπικού δικαίου που έφτασε να εμπεριέχει το σύνολο των δικαίων της Αθήνας, θρησκευτικό, εμπορικό, στρατιωτικό, ιδιωτικό και δημόσιο δίκαιο (Biscardi, 1991: 29-34). Η εξέλιξη του αττικού δικαίου και η μορφή που πήρε στην κλασική εποχή συναρτάται άμεσα με το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο της εκδημοκρατισμένης Αθήνας του Περικλή αλλά και με τις βασικές τροποποιήσεις και μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα. Ο Σόλων, αφού κατήργησε τη πρώτη καταγεγραμμένη μορφή νόμων του Δράκοντα, δημιούργησε ένα δίκαιο στο οποίο όλοι οι πολίτες, και όχι μόνο οι αριστοκράτες και η άρχουσα τάξη, είχαν ενεργό ρόλο.¹

Πριν τη μεταρρύθμιση του Σόλωνα και μετά από πολλές αλλαγές στο αθηναϊκό δίκαιο, το συμβούλιο των Αρειοπαγιδών, μαζί με τους αξιωματούχους, ήταν αυτό το οποίο ρύθμιζε το δικονομικό σύστημα, ασκούσε αυτεπάγγελτα διώξεις, ανέκρινε, δίκαιζε και εξέδιδε αποφάσεις, δημιουργώντας ανισότητες μέσα στην πόλη. Η επαναστατική και δημοκρατική συνάμα νομοθεσία του Σόλωνα επέφερε σημαντικές αλλαγές, με σημαντικότερη την παροχή σε κάθε ενδιαφερόμενο (*βουλόμενον*) πολίτη την εξουσία να καταγγείλει ότι υπέπεσε στην αντίληψή του μια

¹ Η πρώτη καταγραφή νόμων στην Αθήνα σύμφωνα με την παράδοση έγινε το 621/0 π.Χ. από τον Δράκοντα (MacDowell, 1988:67-68).

αδικία απέναντι σε έναν συμπολίτη του. Αυτό το μέτρο άνοιξε το δρόμο στην καταγγελία δημοσίων αδικημάτων, διαχωρίζοντάς τα από τα ιδιωτικά, και στην αίσθηση της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης. Επίσης, η δίκη διαχωρίστηκε σε δύο στάδια, την προδικασία και τη δίκη, δίνοντας έτσι σε κάθε ενάγοντα την ευχέρεια να επιλέξει τον τρόπο που θα κινηθεί δικαστικά, δημόσια ή ιδιωτικά, επιλέγοντας το είδος της *δίκης* ή της *γραφής*, ανάλογα με την περίπτωση και τις δυνατότητές του. Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό ήταν η επιλογή των δικαστών – ενόρκων με κλήρωση, η δημιουργία των ορκωτών δικαστηρίων και η δυνατότητα της έφεσης στην Ηλιαία, με αποτέλεσμα οι ίδιοι οι πολίτες να δικάζουν και να αποφασίζουν για τους συμπολίτες τους (MacDowell, 1988: 46- 47).

Η διάκριση των αδικημάτων σε ιδιωτικά και δημόσια, όπως θα δούμε και παρακάτω, εξυπηρετεί πολλούς σκοπούς, με πρωταρχικό κριτήριο το δείκτη της βαρύτητας μιας υποθέσεως. Μολονότι σε μερικές περιπτώσεις είναι ασαφής αυτή η διάκριση, σίγουρα ένα δημόσιο αδίκημα ενδιέφερε περισσότερο τους Αθηναίους πολίτες, διότι απέβαινε ενάντια στη πόλη και τις αρχές πάνω στις οποίες αυτή στηριζόταν. Ο Σόλων, με την επιβολή χρηματικών προστίμων για διάφορα αδικήματα, αλλά και για τη περίπτωση που κάποιος αποτύγχανε να πείσει τους δικαστές, κατάφερε να διασφαλίσει τον έλεγχο της εξουσίας που δινόταν στους πολίτες, ειδικά στα δημόσια αδικήματα.² Ενώ, λοιπόν, οι Αθηναίοι είχαν ευκρινώς διακρίνει τον ιδιωτικό από το δημόσιο βίο τους, στη περίπτωση κάποιων αδικημάτων εμφανίζονται γκριζες ζώνες ανάμεσα στη σφαίρα του ιδιωτικού και του δημοσίου, ώστε να καθίστανται από νομική σκοπιά απροσδιόριστα, όπως λ.χ. το αδίκημα της ύβρεως, στο οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια της εργασίας.

Ας μην ξεχνάμε, πάντως, ότι στα χέρια μας έχουμε μόνο δικανικούς λόγους και διάσπαρτες αναφορές σε μη νομικά κείμενα, με αποτέλεσμα η μελέτη του αττικού δικαίου και, ειδικότερα, της διάκρισης ιδιωτικού και δημοσίου αδικήματος να στηρίζονται σε εικασίες, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Paoli χαρακτηρίζοντας το αττικό δίκαιο ως ένα «δίκαιο εικασιών» (Biscardi, 1991: 14). Επίσης, άλλο ένα σημείο όπου πρέπει να σταθούμε αφορά στο γεγονός ότι οι περισσότεροι μελετητές του αττικού δικαίου κάνουν το λάθος να ασχολούνται με τη θεωρία του δικαίου και όχι με τη

² Σε περίπτωση που δημόσιος μηνυτής συγκέντρωνε κάτω από το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών, καλούνταν να πληρώσει πρόστιμο 1000 δρχ. (MacDowell, 1988: 101).

πρακτική του λειτουργία, η οποία μας οδηγεί σε μια διαφορετική εικόνα του δικονομικού συστήματος της κλασικής Αθήνας (Osborne, 1985: 40).

2. Βασικές έννοιες του αττικού δικαίου και των διαδικασιών του

Η σταδιακή μεταβίβαση των αυτεπάγγελτων διώξεων από τους άρχοντες στο λαό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός αμιγούς κατηγορικού δικαίου. Το μεγαλύτερο μέρος των υποθέσεων, ειδικά τον 4^ο π.Χ, ξεκινούσε με την πρωτοβουλία ενός πολίτη και σπάνια αυτεπάγγελα από τις αρχές. Βασική προϋπόθεση για να ασκήσει κάποιος αγωγή ήταν η ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη και η κατοχή των πολιτικών του δικαιωμάτων. Από εκεί και πέρα, η διάκριση των αδικημάτων σε δημόσια ή ιδιωτικά, η νομική οδός που ακολουθούσε κάθε πλευρά των διαδίκων και η φύση των δικαστικών αγώνων αποτελούσαν το μέσον για την κατηγοριοποίηση των υποθέσεων του αττικού δικαίου.

Η πρώτη κατηγορία υποθέσεων είναι αυτή των τακτικών αγώνων. Πρόκειται για την κατηγορία των περισσότερων υποθέσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται τακτικές γιατί ακολουθούσαν τη συνηθέστερη νομική διαδικασία. Αυτές οι υποθέσεις, με τη σειρά τους, διακρίνονται σε δημόσιες («δίκη δημοσία») και ιδιωτικές («δίκη ιδία»). Οι δημόσιες αγωγές, με επικρατέστερες τις έγγραφες καταγγελίες («γραφαί»), αφορούσαν αδικήματα ή διαφορές και εγείρονταν από όποιον ελεύθερο πολίτη έκρινε σωστό να προασπίσει το δημόσιο συμφέρον, το οποίο απειλούνταν από τις ενέργειες του εκάστοτε κατηγορούμενου. Οι ιδιωτικές αγωγές («δίκαι») εγείρονταν μόνο από το αδικούμενο πρόσωπο, προκειμένου να προασπίσει τα ατομικά του δικαιώματα σε περίπτωση που αδικούνταν από κάποιον άλλο πολίτη. Όταν δεν μπορούσε να ενεργήσει με αυτό τον τρόπο, σε περίπτωση λ.χ. ενός θύματος δολοφονίας ή κάποιου που είχε στερηθεί τα πολιτικά δικαιώματα, την αγωγή ασκούσε το κοντινότερο συγγενικό πρόσωπο ή ο κύριός του. Σε περίπτωση που ένα ιδιωτικό αδίκημα επηρέαζε τη δημόσια συνοχή, μπορούσε να καταγγελθεί ως δημόσιο αδίκημα με *γραφή*. Η φύση των δημοσίων υποθέσεων τις καθιστά πιο σημαντικές, για αυτό και είναι αναγκαία η διάκριση τους από τις ιδιωτικές υποθέσεις. Βέβαια, μερικές φορές η διάκριση αυτή καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολη λόγω της φύσης του νομικού καθεστώτος της Αθήνας, το οποίο επέτρεπε στους δικαστές και τους ενόρκους να διακρίνουν τις υποθέσεις όχι μόνο με βάση τους νόμους αλλά και τις δικές τους υποκειμενικές αντιλήψεις (MacDowell, 1988: 90-97).

Η δεύτερη κατηγορία υποθέσεων είναι αυτή των έκτακτων (ειδικών) αγωγών. Οι έκτακτες αγωγές ήταν όλες δημόσιες και διέφεραν ως προς τη συνήθη νομική διαδικασία. Οι έκτακτες αγωγές διακρίνονταν σε «ιδιωτικές» και «δημόσιες». Οι δημόσιες έκτακτες αγωγές διακρίνονταν, επίσης, σε συμπληρωματικές αγωγές και σε αγωγές ελέγχου. Οι συμπληρωματικές αγωγές («απαγωγή», «ένδειξις», «αφήγησις») χρησιμοποιούνταν από τους πολίτες για να συμπληρώσουν το έργο ενός άρχοντα, το οποίο το έκριναν ανεπαρκές ή ανύπαρκτο. Στις συμπληρωματικές συγκαταλέγονται οι αγωγές για ενέργειες ενάντια στο νόμο, δηλαδή η «προβολή», η «φάσις», η «απογραφή» και η «εισαγγελία».³ Οι αγωγές ελέγχου, με τη σειρά τους, αποτελούν ένα μέσο ελέγχου της ακεραιότητας των αρχόντων («δοκιμασία») και των ατασθαλιών τους («εύθυνα») (Biscardi, 1991: 406-412). Οι ιδιωτικές έκτακτες αγωγές («διαδικασία», «έμμηνος δίκη») αφορούσαν δύο είδη υποθέσεων. Το πρώτο είδος είχε να κάνει με την αναγνώριση ή μη έννομης σχέσης προσώπων, και σε αυτό δεν υπήρχαν ενάγοντες αλλά μόνο διεκδικητές περιουσιακών στοιχείων. Η «έμμηνος δίκη» αφορούσε σε δίκες που λάμβαναν χώρα μηνιαία και είχαν να κάνουν με διευθέτηση οικονομικών διαφορών (MacDowell, 1988: 93 και Todd, 1993: 334-335).

Τέλος, ένα τρίτο κριτήριο διάκρισης των αγωγών ήταν η ύπαρξη ή μη τιμήματος, δηλ. «αποζημιώσεως», γνώρισμα που διέκρινε τους *τιμητούς* και *ατίμητους* αγώνες. Οι *ατίμητοι* δικαστικοί αγώνες είχαν προσδιορισμένο από το νόμο τίμημα ή ποινή, στοιχείο το οποίο βάρυνε ιδιαίτερα σε οποιαδήποτε διαπραγμάτευση. Στις περιπτώσεις που δεν οριζόταν τίμημα («τιμητοί αγώνες»), το τίμημα έπρεπε να επιβληθεί από το δικαστήριο και έτσι δινόταν η ευκαιρία στους ενάγοντες και τους εναγόμενους να το προτείνουν. Αφού, λοιπόν, προτεινόταν το τίμημα ή η ποινή, ακολουθούσε διπλή ψηφοφορία των δικαστών, πρώτον, για την αθωότητα ή την ενοχή του εναγομένου και, δεύτερον, για την επιλογή εκ των δύο προτεινόμενων ποινών ή τιμημάτων. Αυτή η διαδικασία είχε ως αποτέλεσμα ο κατηγορούμενος να εξαναγκάζεται να υποδείξει κάποια αυστηρή ποινή σε βάρος του ώστε οι ένορκοι να μην επιλέξουν την οπωσδήποτε αυστηρότερη ποινή που θα πρότεινε ο ενάγων (Biscardi, 1991: 426).

³Η *εισαγγελία* περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα υποθέσεων, στις οποίες αντικαθιστούσε τη γραφή. Ήταν ένα είδος δημόσιας δίκης, κατά την οποία ο μηνυτής δεν υφίστατο ποινή, αν εγκατέλειπε τη διαδικασία ή αν συγκέντρωνε το 1/5 των ψήφων των δικαστών (MacDowell, 1988: 92).

Μία τακτική αγωγή, ιδιωτική ή δημόσια, ξεκινούσε, όπως προαναφέραμε, τις περισσότερες φορές με ιδιωτική πρωτοβουλία ενός πολίτη. Οι περιπτώσεις αυτεπάγγελτης δίωξης από τους άρχοντες ήταν συγκεκριμένες και λιγοστές. Μια περίπτωση αυτεπάγγελτης δίωξης ήταν η υποχρεωτική εισαγωγή από το σώμα των δέκα λογιστών των υποθέσεων όλων των αξιωματούχων, μόλις ολοκλήρωναν τη θητεία τους, προκειμένου αυτοί να λογοδοτήσουν στο δικαστήριο της Ηλιαίας (διαδικασία των *ευθυνών*). Επίσης, η Βουλή των Πεντακοσίων είχε την εξουσία να παραπέμπει στην Ηλιαία τους αξιωματούχους, οι οποίοι κρίνονταν υπεύθυνοι από τους λογιστές της Βουλής για οικονομικά ελλείμματα και ατασθαλίες. Ένα άλλο είδος αυτεπάγγελτης δίωξης σχετιζόταν με πρόστιμα και χρηματικές ποινές («επιβολαί») που επιβάλλονταν από τους άρχοντες για αδικήματα που σχετιζόνταν με τις δραστηριότητές τους ή την παρενόχληση του έργου τους. Η υβριστική συμπεριφορά, λ.χ., από έναν πολίτη σε γιορτή που διοργάνωνε ένας άρχοντας ή σε μια επιτροπή της οποίας προϊστάτο αποτελεί το συνηθέστερο αδίκημα αυτού του είδους. Αυτεπάγγελτη δίωξη ασκούσαν και οι στρατηγοί όταν βρίσκονταν σε εκστρατεία. Εκδίκαζαν τις υποθέσεις και, ανάλογα με το αδίκημα, μπορούσαν να επιβάλουν πρόστιμο, φυλάκιση ή ακόμα και εξορία (MacDowell, 1988: 363-366).

Κάθε αγωγή είχε και διαφορετική ονομασία, ανάλογα με το αντικείμενο προς εξέταση («δίκη εξούλης», «γραφή μοιχείας») ή τον επιδιωκόμενο σκοπό («δίκη σίτου»). Η ονομασία προκύπτει από το όνομα της διαδικασίας, π.χ. *γραφή*, και τη γενική πτώση του ουσιαστικού που δηλώνει το αδίκημα (π.χ., «δίκη αικείας»). Οι ονομασίες αυτές δηλώνουν, παράλληλα, την εκάστοτε διαδικασία που πρέπει να ακολουθηθεί. Στο αττικό δίκαιο, οι αποφάσεις δεν δημιουργούσαν δεδικασμένο, διότι κάθε υπόθεση ήταν ξεχωριστή και ο ενάγων είχε τη δυνατότητα για το ίδιο αδίκημα να επιλέξει διαφορετικούς τρόπους εκδίκασης και, φυσικά, ανάλογα ποίκιλλε το αποτέλεσμα της δίκης. Η ασάφεια του αττικού δικαίου, έτσι, έδινε σχεδόν απεριόριστη εξουσία στην κρίση των δικαστών (MacDowell, 1988: 94-97 και Todd, 1993: 102-109).

Η επίλυση των διαφορών στη κλασική Αθήνα δεν πραγματοποιείτο μόνο με δαπανηρές και επίπονες αγωγές αλλά και με τον αναγνωρισμένο θεσμό της διαιτησίας. Ανάλογα με το είδος της διαφοράς, αυτές διακρίνονταν σε ιδιωτικές και δημόσιες διαιτησίες. Όταν δύο πρόσωπα είχαν μια ιδιωτική διαφορά, μπορούσαν να τη λύσουν με την επιλογή ενός μέχρι και τριών διαιτητών (φίλων, συγγενών κ.ά.), οι

οποίοι ελάμβαναν μία δραχμή έκαστος ως αποζημίωση («παράστασις»). Οι δύο διαφωνούντες αποφάσιζαν, επίσης, αν η διαφορά τους θα επιλυθεί οριστικά ή θα υπάρξει η δυνατότητα προσφυγής σε δικαστήριο (*έκκλητη* ή *μη έκκλητη*). Αν ο ηττημένος δεν συμμορφωνόταν με την απόφαση μπορούσε να υπαχθεί σε «δίκη εξούλης».

Εάν το αντικείμενο της διαφοράς είχε αξία άνω των δέκα δραχμών ή η διαφορά υπαγόταν στη δικαιοδοσία των Τεσσαράκοντα, τότε αυτή παραπεμπόταν υποχρεωτικά σε δημόσια διαιτησία. Η δημόσια διαιτησία λάμβανε χώρα δημοσίως και οποιοσδήποτε πολίτης μπορούσε να την παρακολουθήσει. Οι δημόσιοι διαιτητές ήταν ένα σώμα στο οποίο συμμετείχαν όλοι οι πολίτες άνω των 59 ετών, με την προϋπόθεση να βρίσκονται στην Αθήνα και να μην έχουν αναλάβει άλλο δημόσιο αξίωμα. Στην απόφαση της δημόσιας διαιτησίας μπορούσε να ασκηθεί έφεση στο δικαστήριο της Ηλιαίας. Στην περίπτωση της έφεσης, όλα τα στοιχεία που είχαν συλλεγεί κατά τη διάρκεια της διαιτησίας αναπλήρωναν το στάδιο της ανάκρισης και πραγματοποιείτο μόνο η κύρια δίκη (Biscardi, 1991: 427-429).

Εκτός των προβλεπόμενων διαδικασιών, σημαντικό ρόλο για την απονομή δικαιοσύνης έπαιζαν οι υπάρχοντες νόμοι και τα ψηφίσματα. Ειδικότερα, όσον αφορά τα ψηφίσματα, γνωρίζουμε ότι αρκούσε μόνο η πλειοψηφία στη συνέλευση της Εκκλησίας του Δήμου για να εκδοθούν και να τεθούν σε λειτουργία. Μετά τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα, εισήχθη ένα σημαντικό μέτρο ελέγχου της έκδοσης νέων νόμων ή ψηφισμάτων, ώστε να μην διαταραχθεί η εύρυθμη λειτουργία της δικαιοσύνης. Πρόκειται για τη «γραφή παρανόμων», η οποία έδινε τη δυνατότητα σε οποιοδήποτε πολίτη να καταγγείλει ένα νόμο ή ψήφισμα, το οποίο βρισκόταν προς ψήφιση ή σε εφαρμογή, αν θεωρούσε ότι παραβίαζε έναν ήδη υπάρχοντα παλαιότερο νόμο είτε στη μορφή είτε το περιεχόμενό του. Από τη στιγμή που ο μηνυτής εκκινούσε τη διαδικασία με ένορκη δήλωση («υπομωσία») και εκδήλωνε το ενδιαφέρον να υποβάλλει «γραφή παρανόμων», ο επίδικος νόμος αναστελλόταν ωσότου να ξεκινήσει η δίκη. Αν πετύχαινε να κερδίσει το δικαστήριο, ο νόμος ή το ψήφισμα ακυρωνόταν και ο εναγόμενος –αυτός δηλ. που είχε αρχικά εισηγηθεί τον νόμο στην Εκκλησία– όφειλε να πληρώσει πρόστιμο. Σε περίπτωση που ο εναγόμενος καταδικαζόταν τρεις φορές για αυτό το αδίκημα, εκτός των προστίμων στερούνταν και τα πολιτικά του δικαιώματα («ατιμία») (McDowell, 1988: 80-83).

3. Διάκριση ιδιωτικού/δημοσίου αδικήματος

Από τις παραπάνω διακρίσεις και κατηγοριοποιήσεις των αγωγών του αττικού δικαίου συμπεραίνουμε ότι η πιο σημαντική διάκρισή τους επί της ουσίας, η οποία και θα απασχολήσει το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης αυτής, είναι η διάκριση ιδιωτικών και δημοσίων αγωγών. Ενώ, λοιπόν, σε θεωρητικό επίπεδο διαφαίνεται από το σύνολο των υποθέσεων ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ των δημόσιων και ιδιωτικών αγωγών (*γραφαί* και *δίκαι*), ο οποίος προέκυπτε ανάλογα με το προστατευόμενο αγαθό και τις ορισμένες διαδικασίες που έπρεπε να ακολουθηθούν, είναι ταυτόχρονα ορατή στην πράξη μια κατηγορία υποθέσεων η οποία τέμνει τα όρια ιδιωτικού και δημοσίου. Στις περιπτώσεις αυτών των υποθέσεων, τις οποίες και θα αναλύσουμε στην 5^η ενότητα, δίνεται η δυνατότητα στον αδικημένο ή στον εκάστοτε ενάγοντα να επιλέξει τον τρόπο που θα κινηθεί νομικά, ιδιωτικά ή δημόσια, ανάλογα με τις αντιλήψεις του, το βαλάντιο του και την κοινωνική του θέση.

Ποια όμως είναι η σημασία και ποια τα όρια αυτής της διάκρισης; Η θεωρητική σημασία της διάκρισης έχει να κάνει με τη βαρύτητα ενός αδικήματος. Όταν ένα αδίκημα επηρέαζε μόνο τον αδικημένο και αφορούσε ιδιωτικές διαφορές που δεν επηρεάζουν τα συμφέροντα της πόλης, υπήρχε η επιλογή της ιδιωτικής δίκης. Όταν όμως ο ενάγων θεωρούσε ότι ένα αδίκημα δεν επηρέαζε μόνο τον ίδιο αλλά το σύνολο της πόλης, επέλεγε τη δημόσια δίκη για να γνωστοποιήσει το αδίκημα και να εκθέσει τον εναγόμενο στα μάτια των συμπολιτών του με την προοπτική μιας αυστηρότερης ποινής. Η διάκριση, βέβαια, των αδικημάτων είχε περισσότερο να κάνει με το εθιμοτυπικό δίκαιο και με τις αντιλήψεις των δικαστών παρά με το κανονιστικό πλαίσιο των νόμων. Επομένως, σε μεγάλο βαθμό, ήταν η επιλογή του ενάγοντος που έκρινε σε ποια σφαίρα ενέπιπτε το αδίκημα, στην ιδιωτική ή τη δημόσια, αρκεί η κρίση του να γινόταν δεκτή από την αρχή στην οποία απευθυνόταν.

Ο ιδιωτικός ή ο δημόσιος χαρακτήρας των αδικημάτων είναι ευνόητος σε συγκεκριμένα αδικήματα. Τα αδικήματα, π.χ., της προδοσίας και της κατάχρησης δημοσίου χρήματος ενέπιπταν στη σφαίρα των δημόσιων αδικημάτων. Ωστόσο, αδικήματα, όπως της ύβρεως, της κλοπής ή της βλάβης, ενέπιπταν και στις δύο κατηγορίες, δημιουργώντας μια ασαφή ζώνη όπου οι δύο σφαίρες, ιδιωτικού και δημοσίου, εφάπτονταν και η διαβάθμισή τους σε ιδιωτικά ή δημόσια αδικήματα ήταν λίγο ή πολύ αυθαίρετη. Για κάθε ξεχωριστό διαπραχθέν αδίκημα υπήρχαν μεγάλα

περιθώρια ελευθερίας, ώστε ο ενάγων να έχει θεωρητικά πιθανότητες να κερδίσει τη δίκη. Την ίδια στιγμή, πάντως, κάθε δημόσια καταγγελία έκρυβε και ένα ρίσκο όχι μόνο οικονομικό αλλά και συμβολικό, δηλ. της ταπείνωσης, του ενάγοντος σε περίπτωση ήττας του.

Η διάκριση των αδικημάτων ουσιαστικά καθιερώθηκε με τη νομοθετική μεταρρύθμιση του Σόλωνα και τον εκδημοκρατισμό της νομοθεσίας. Η δυνατότητα καταγγελίας ενός δημόσιου αδικήματος συνέβαλε στην προστασία όλων των πολιτών από την αδικία, αλλά και στη παραχώρηση της εξουσίας του «δικάζειν» στο λαό. Με αυτό τον τρόπο, ο Σόλων σταμάτησε τις αδικίες από την άρχουσα τάξη και προσπάθησε να περάσει στο λαό το αίσθημα της κοινωνικής συνοχής και της ισονομίας. Το δημόσιο αδίκημα καταγγέλλεται και κρίνεται από τον ίδιο τον λαό στα ηλιαστικά δικαστήρια και ο καθένας μπορεί να παρακολουθήσει τη διαδικασία. Ο κάθε πολίτης κρίνει και επιλέγει, μέσα από μια πλειάδα επιλογών, σύμφωνα με τις δικές του αντιλήψεις και δυνατότητες, τον τρόπο που θα κινηθεί. Το αττικό δίκαιο, μετά το Σόλωνα και τη διάκριση των αδικημάτων, εκσυγχρονίζεται και εξελίσσεται σε ένα πλουραλιστικό δίκαιο, στο πλαίσιο του οποίου κάθε ξεχωριστή υπόθεση αντιμετωπίζεται με γνώμονα την ξεχωριστή ουσία της και μπορεί να κριθεί με διαφορετικούς τρόπους.

Ο Σόλων παρείχε τη δυνατότητα της δημόσιας καταγγελίας ενός αδικήματος («γραφής») από οποιονδήποτε πολίτη το έκρινε σκόπιμο, ακόμα και σε περιπτώσεις που αδικούνταν κάποιο τρίτο φυσικό ή μη φυσικό πρόσωπο, διακρίνοντας έτσι αισθητά τα ιδιωτικά από τα δημόσια αδικήματα. Προέβλεψε, επίσης, τη διαδικασία που θα έπρεπε να ακολουθηθεί, ωστόσο η ασαφής και βραχεία στην έκτασή της νομοθεσία του άφηγε το περιθώριο, σε ορισμένα αδικήματα, αυτή η διάκριση να χρησιμοποιείται κατά το δοκούν. Οι Αθηναίοι πολίτες μετατρέπονταν με αυτόν τον τρόπο σε αυτεπάγγελτους «εισαγγελείς» και η εφαρμογή διάκρισης δημόσιου και ιδιωτικού αδικήματος έφτασε στην πράξη να χρησιμοποιείται για την ικανοποίηση προσωπικών συμφερόντων και την επίλυση προσωπικών και πολιτικών διαφορών (Osborne, 1985: 41-44).

Επομένως η πρακτική εφαρμογή αυτής της διάκρισης εγκυμονούσε κινδύνους και ασάφειες, γεγονός που ανέδειξε την ανάγκη μιας σαφέστερης οριοθέτησης της διάκρισης των αδικημάτων σε δημόσια και ιδιωτικά. Σύμφωνα με τον Ισοκράτη,

διάφοροι κοινωνικοί παράγοντες καθιστούσαν άνισα τα περιθώρια της επιλογής της νομικής οδού που κάθε πολίτης επιθυμούσε. Επίσης, υποστηρίζει ότι η επιλογή της διαδικασίας επηρεάζεται καθοριστικά όχι από τη νομοθεσία αλλά από την οικονομική και κοινωνική θέση του ενάγοντος και του εναγομένου. Όσο φτωχότερος και ανίσχυρος είναι κάποιος τόσο περισσότερο περιορίζονται οι επιλογές του. Η επιλογή της δημόσιας καταγγελίας προϋπόθετε τη δυνατότητα πληρωμής του ιδιαίτερα ακριβού προστίμου των χιλίων δραχμών σε περίπτωση που ο ενάγων δεν έπειθε το 1/5 των δικαστών, γεγονός που απέκλειε τους ανίσχυρους και τους φτωχούς από αυτό το δημοκρατικό δικαίωμα (Osborne, 1985: 42).

Η παραχώρηση του δικαιώματος δημόσιας καταγγελίας στους πολίτες είχε ως αποτέλεσμα να χρησιμοποιηθεί από αυτούς για να επιλύσουν πολιτικές και προσωπικές διαφορές, καταγγέλλοντας αυτοπροσώπως ή με τη χρήση συκοφαντών όσους ήθελαν να περιορίσουν και να αποδυναμώσουν. Τα δημόσια δικαστήρια μετατρέπονται με αυτό τον τρόπο σε αρένες πολιτικών αντιπαραθέσεων και αναμέτρησης της ισχύος των πολιτικών προσώπων. Επομένως, η διάκριση των αδικημάτων καταλήγει να επηρεάζεται από εξωδικαστικούς παράγοντες, άσχετους με την νομοθεσία και τους λόγους ύπαρξης των δικαστηρίων (Osborne, 1985: 41-42).

Η διάκριση ενός αδικήματος σε δημόσιο ή ιδιωτικό δεν είναι μια απλή διαδικασία κατηγοριοποίησης, αλλά μια πολύπλοκη διαδικασία που επηρεάζεται από πολλούς εξωθεσμικούς παράγοντες και αποκτά μεγάλη σημασία στη κλασική Αθήνα. Η ασαφής διάκριση ορισμένων αδικημάτων και η δυνατότητα διαφορετικής αντιμετώπισης τους στις δικαστικές αίθουσες υποδηλώνει τον πλουραλισμό του αττικού δικαίου και τον διφυή χαρακτήρα της ζωής των Αθηναίων, μιας και ο ιδιωτικός και δημόσιος βίος συνυπάρχουν και αλληλοσυμπληρώνονται. Κάθε ενέργεια ενός πολίτη κρίνεται και αξιολογείται σε ένα σύμπλεγμα ουσιοκρατικού και κανονιστικού δικαίου από το σύνολο των πολιτών και όχι από μία αρχή-εξουσία με την ιδιότητα της αυθεντίας.

Ο πυρήνας της αθηναϊκής δημοκρατίας είναι ο οίκος και ο ιδιωτικός βίος των πολιτών. Η συνένωση, όμως, όλων αυτών των αυτόνομων πυρήνων έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ζωντανού οργανισμού, στον οποίο αλληλεπιδρούν τα κύτταρά του και εξασφαλίζεται η ομαλή λειτουργία τους μέσα από τη δημόσια ζωή. Έτσι, σε αυτό τον οργανισμό το δημόσιο δεν είναι ποτέ απόλυτα διακριτό από το

ιδιωτικό. Ο χώρος του οίκου μπορεί όντως να αποτελεί το μέρος όπου διασφαλίζεται η ιδιωτικότητα της ζωής και της τιμής, το πλαίσιο όπου ιεραρχούνται οι σχέσεις των μελών της οικογένειας, ταυτόχρονα όμως είναι ευάλωτος σε εξωτερικές προσβολές που απειλούν την ακεραιότητα και το αξιακό του σύστημα.

Σε πολλές περιπτώσεις της ζωής των Αθηναίων το ιδιωτικό συνυφαίνεται με το δημόσιο, όταν π.χ. ενηλικιώνεται ένας νέος ή τελείται ένας γάμος ή ένα συμπόσιο. Είναι χαρακτηριστικό ότι η λιτότητα που διακρίνει τον αθηναϊκό ιδιωτικό βίο περνούσε και στη δημόσια ζωή. Ζητούμενο ήταν η δημόσια ζωή να μην διέπεται από υπερβολή και να υπακούουν τα πάντα σε ένα μέτρο. Το ίδιο συμβαίνει και στα αδικήματα. Κάθε ιδιωτική ενέργεια μπορεί να έχει επιπτώσεις στο δημόσιο βίο. Οι δημόσιες αγωγές κλοπής, μοιχείας ή κακομεταχείρισης των γονέων καταδεικνύουν πόσο πολύ εφάπτεται το δημόσιο με το ιδιωτικό. Όλη η ζωή του Αθηναίου πολίτη κρίνεται από τους συμπολίτες του, ακόμα και η ιδιωτική του ζωή. Οι υποχρεώσεις του, η συμπεριφορά του και ο χαρακτήρας του κρίνονταν καθημερινά στα πεδία της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής. Όταν έσφαλλε, υπήρχε η δυνατότητα της συμμόρφωσης και της τιμωρίας του μέσα από τα αθηναϊκά δικαστήρια και, φυσικά, μετά από πρωτοβουλία των συμπολιτών του. Για παράδειγμα, η διακωμώδηση των Ελευσίνιων μυστηρίων από τον Αλκιβιάδη και τους συντρόφους του μέσα σε ένα ιδιωτικό σπίτι είχε ως αποτέλεσμα να ξεσπάσει ένα διαβόητο πολιτικό σκάνδαλο.

Ήταν τέτοια η διαμόρφωση και η λειτουργία της κλασικής Αθήνας, ώστε κάθε ένας ιδιώτης μπορούσε να αναλάβει δημόσιο αξίωμα ή να συμμετέχει σε δημόσιες λειτουργίες, όπως η Εκκλησία του Δήμου και τα δικαστήρια. Κάθε πολίτης είχε λόγο για κάθε τι σε μια δημοκρατική κοινωνία και όλοι οι πολίτες ήταν ενεργοί. Πρόκειται για ένα σύστημα όπου η συμμετοχή στα κοινά της πόλης και την έκδοση αποφάσεων είναι, θεωρητικά τουλάχιστον, υποχρεωτική.

Εύλογα, λοιπόν, δημιουργούνται πολλά αναπάντητα ερωτήματα. Ποια είναι τα αδικήματα στα οποία εντοπίζεται ασάφεια διάκρισης; Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τη διάκριση αυτών σε δημόσια και ιδιωτικά; Μέχρι ποιο σημείο παραβιάζεται η ιδιωτική ελευθερία των Αθηναίων και σε ποιο βαθμό κρίνεται ο δημόσιος λόγος και βίος; Πού εντοπίζεται η ιδιαιτερότητα και η εκκεντρικότητα του αττικού δικαίου; Η νομοθεσία του Σόλωνα πέτυχε τον εκδημοκρατισμό της Αθήνας ή μετέτρεψε την Αθήνα σε ένα πεδίο ατέρμονων δικαστικών αντιπαραθέσεων για να εξυπηρετηθούν

αλλότρια συμφέροντα; Αυτά είναι λίγα από τα ερωτήματα στα οποία θα απαντήσουμε στις παρακάτω ενότητες, εστιάζοντας κυρίως στη διάκριση ιδιωτικού-δημοσίου αδικήματος.

Μέσα από την εξέταση της διάκρισης αυτής διαγράφεται ευκρινώς η ιδιομορφία των αντιλήψεων της κλασικής Αθήνας, σε σχέση με τις σύγχρονές μας αντιλήψεις για το τι θεωρούμε αξιόποιο στο πεδίο του δημόσιου και του ιδιωτικού. Σήμερα η διάκριση ιδιωτικού και δημοσίου δεν περιέχει ασάφειες. Η διάκριση καθορίζεται από τους νόμους και αποτελεί μέρος ενός κανονιστικού πλαισίου, σύμφωνα με το οποίο οι υποθέσεις διακρίνονται σε αστικές (ιδιωτικές) και ποινικές (δημόσιες). Η ιδιομορφία του αττικού δικαίου έγκειται στην ασάφεια του και την πολλαπλή ερμηνεία των νόμων ανάλογα με την υπό εξέταση υπόθεση. Επίσης, στην κλασική Αθήνα υπάρχουν αδικήματα, όπως του φόνου, που συγκαταλέγονται στα ιδιωτικά αδικήματα και όχι τα δημόσια, κάτι που φυσικά είναι απόρροια του εθιμοτυπικού δικαίου αλλά διαφέρει ριζικά από τις σύγχρονες αντιλήψεις. Εντέλει, η άμεση συμμετοχή των πολιτών στη δικαστική εξουσία είναι το ουσιωδέστερο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί το αττικό δίκαιο από τις σύγχρονές μας αντιλήψεις.

Όλα τα χαρακτηριστικά του αττικού δικαίου έχουν να κάνουν με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εποχής, αλλά και με τις αντιλήψεις των Αθηναίων για το δίπολο ιδιωτικού και δημόσιου βίου. Κάθε πολίτης της κλασικής Αθήνας είναι εκπρόσωπος της αθηναϊκής δημοκρατίας και όχι απλώς μέλος της. Οποιαδήποτε δημόσια προσβολή των ελευθεριών του πολίτη έχει άμεση σχέση με την ασφάλεια του αθηναϊκού πολιτεύματος και αυτός είναι ένας από τους λόγους που καθιστούν σημαντική τη διάκριση, ή μάλλον τη μη-διάκριση, ιδιωτικού και δημοσίου αδικήματος.

4. Η διαδικασία της δίκης

Η εκδίκαση μιας υποθέσεως περιλάμβανε δύο στάδια, την προδικασία, που προηγούταν της δίκης και ξεκινούσε με την αγωγή και την ανάκριση. Ακολουθούσε η κύρια δίκη, δηλαδή η εκδίκαση της υποθέσεως και η έκδοση του αποτελέσματος. Η διαδικασία της αγωγής ξεκινούσε τυπικά με τη γραπτή αναφορά των αιτημάτων του ενάγοντος, εάν επρόκειτο για ιδιωτική δίκη, ή την έγγραφη καταγγελία στον αρμόδιο άρχοντα, εάν επρόκειτο για δημόσια καταγγελία. Μαζί με την καταγγελία, σε περίπτωση γραφής, ήταν υποχρεωτική η καταβολή χρηματικού ποσού

(«παράστασις») μίας δραχμής από τον ενάγοντα. Στις ιδιωτικές δίκες καταβαλλόταν χρηματικό ποσό και από τους δύο διάδικους, («πρυτανεία»), το μέγεθος του οποίου εξαρτιόταν από την αξία του διακυβεύματος της δίκης. Στη συνέχεια ακολουθούσε η «πρόσκλησις» ή «κλήσις», δηλαδή η προφορική κλήση του κατηγορούμενου από τον ίδιο τον ενάγοντα, η οποία έπρεπε να γίνει παρουσία δύο μαρτύρων («κλητήρων») για να θεωρηθεί έγκυρη, διαφορετικά ο κατηγορούμενος είχε το δικαίωμα να ασκήσει «δίκη ψευδοκλητείας». Σε περίπτωση που δεν εμφανιζόταν ο κατηγορούμενος στον άρχοντα, η δίκη διεξαγόταν ερήμην («δίκη έρημος»), εκτός κι αν ήταν δικαιολογημένη η απουσία του (MacDowell, 1988: 366-370).

Μετά την «πρόσκλησιν» του κατηγορουμένου, εντός πέντε ημερών, έπρεπε οι δύο διάδικοι να εμφανιστούν στον άρχοντα για να ξεκινήσει το δεύτερο στάδιο της προδικασίας, η «ανάκριση». Στο σημείο αυτό ο κατηγορούμενος μπορούσε να επιλέξει ανάμεσα στην παραγραφή της υποθέσεως ή την απολογία του με τη συνήθη κατάθεση των αποδεικτικών μέσων («παραγράφειν» ή «απολογείσθαι»). Αν ο κατηγορούμενος έκρινε ότι η καταγγελία εναντίον του ήταν ενάντια στη νομοθεσία, ζητούσε παραγραφή και ξεκινούσε δίκη παραγραφής κατά τη διάρκεια της οποίας αναβαλλόταν η κυρίως δίκη και κρινόταν από το αποτέλεσμα της αν θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί (MacDowell, 1988: 331-333).

Κατά την ανάκριση, οι δύο διάδικοι κατέθεταν τα αποδεικτικά μέσα τα οποία θα χρησιμοποιούσαν για να υποστηρίξουν τις θέσεις τους και έδιναν όρκο για την εγκυρότητά τους («αντωμοσία»). Ο αρμόδιος άρχοντας συγκέντρωνε τα στοιχεία, τα φύλαγε μέχρι τη δίκη και εισήγαγε την υπόθεση στο αρμόδιο δικαστήριο, στο οποίο προέδρευε ο ίδιος ως γνώστης και εισηγητής της υπόθεσης. Οι θεσμοθέτες κατάρτιζαν το πρόγραμμα δικάσιμων, το κοινοποιούσαν στους άρχοντες και αυτοί επέλεγαν την ημέρα της δίκης. Στη συνέχεια γινόταν κλήρωση πρώτα των δικαστών και έπειτα των δικαστηρίων. Κατά τη διαδικασία της δίκης, κάθε δικαστής είχε το δικό του ρόλο. Ο πρόεδρος συνεπικουρούταν από γραμματέα, κήρυκα και δημόσιους υπηρέτες (MacDowell, 1988: 370-382).

Η κύρια δίκη ξεκινούσε με τις αγορεύσεις των διαδίκων, οι οποίοι έπρεπε να εμφανιστούν αυτοπροσώπως. Πρώτα λάμβανε το λόγο ο κατήγορος και, μετά την απολογία του κατηγορούμενου, ακολουθούσε δευτερολογία. Οι λόγοι τους δεν έπρεπε να διαρκέσουν περισσότερο από ορισμένο χρόνο, ο οποίος μετριόταν με

κλεψύδρες. Επίσης, δεν ανέπτυσαν διάλογο μεταξύ τους κατά τη διάρκεια των αγορεύσεών τους αλλά είχαν το δικαίωμα να καλέσουν τον διάδικο και να του υποβάλουν ερωτήσεις. Οι διάδικοι δεν είχαν το δικαίωμα νομικού εκπροσώπου, αλλά μόνο κλήσης συνηγόρων (φίλοι, συγγενείς, ομοϊδεάτες), ο χρόνος ομιλίας των οποίων αφαιρούνταν από το χρόνο του αντίστοιχου διάδικου (MacDowell, 1988: 382-390).

Τα αποδεικτικά μέσα που χρησιμοποιούνταν κατά τη διάρκεια της δίκης, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ήταν πέντε: «νόμοι», «μάρτυρες», «συνθήκαι», «βάσανος» και «όρκοι». Οι διάδικοι μπορούσαν να χρησιμοποιούσαν την ισχύουσα νομοθεσία για να υποστηρίξουν τα επιχειρήματά τους, τα οποία έπρεπε να αναγνωσθούν από τον γραμματέα, μιας και οι δικαστές δεν γνώριζαν το σύνολο το νόμων. Οι μάρτυρες, τους οποίους επικαλούνταν οι διάδικοι, έδιναν όρκο και κατέθεταν μόνο για περιστατικά που ήταν παρόντες. Αν ένας διάδικος έκρινε ότι κάποιος μάρτυρας ψεύδεται, μπορούσε να τον κατηγορήσει και να τον παραπέμψει σε «δίκη ψευδομαρτυρίας». Την ικανότητα μαρτυρίας είχαν οι Αθηναίοι πολίτες με πολιτικά δικαιώματα. Μόνο σε έκτακτες περιπτώσεις κατέθεταν γυναίκες ή ανήλικα. Οι δούλοι μπορούσαν να καταθέσουν μόνο σε περιπτώσεις ανθρωποκτονιών ως μάρτυρες κατηγορίας και σε περιπτώσεις εμπορικών διαφορών. Οι «συνθήκαι» ήταν έγγραφα, δημόσια ή ιδιωτικά, τα οποία επικαλούνταν οι διάδικοι και τα οποία είχαν καταθέσει στην διάρκεια της ανάκρισης. Η «βάσανος» ήταν ο υποχρεωτικός βασανισμός των δούλων για να μπορέσουν να καταθέσουν στο δικαστήριο ως αξιόπιστοι μάρτυρες. Τέλος, ο όρκος χρησιμοποιούνταν από τον διάδικο για να προκαλέσει τον αντίπαλό του να ορκιστεί για την εγκυρότητα μιας δήλωσής του («πρόκληση») (MacDowell, 1988: 374-382).

Έπειτα από το τέλος της ακροαματικής διαδικασίας, ακολουθούσε η ψηφοφορία των ενόρκων και η έκδοση του αποτελέσματος. Στις δημόσιες υποθέσεις, αν ο ενάγων συγκέντρωνε λιγότερο από το ένα πέμπτο των ψήφων, καλούνταν να πληρώσει πρόστιμο 1000 δρχ. και έχανε το δικαίωμα να υποβάλει στο μέλλον παρόμοιες καταγγελίες, εκτός εάν επρόκειτο για «εισαγγελία». Στους «τιμητούς» αγώνες, όπως αναφέραμε παραπάνω, οι δύο διάδικοι πρότειναν ο καθένας μία ποινή και οι δικαστές επέλεξαν μία εκ των δύο.

5. Δημόσια και Ιδιωτικά αδικήματα

Θα ξεκινήσουμε την εξέταση των αδικημάτων, τα οποία μπορούν να αναγνωσθούν ως δημόσια αλλά και ως ιδιωτικά, με τα αδικήματα που σχετίζονται με την επίθεση και εξύβριση εναντίον ενός φυσικού προσώπου, ενός πολίτη. Η ασάφεια της διάκρισής τους, όπως θα δούμε και παρακάτω, έχει να κάνει με την ασάφεια του νόμου αλλά και με τα κίνητρα των εναγόντων, τα οποία επηρεάζονται άμεσα από πολλούς εξωδικαστικούς παράγοντες. Ουσιαστικά, ο αδικημένος επέλεγε εάν θα κινηθεί με τη διαδικασία της *γραφής* ή της *δίκης* ανάλογα με το ρίσκο που εμπεριείχε η κάθε αγωγή ή το προσωπικό του όφελος, υπολογίζοντας πάντα τις πιθανότητες επιτυχίας του στο δικαστήριο.

Η πιο ήπια μορφή αγωγής σε περίπτωση σωματικής βλάβης ήταν η ιδιωτική δίκη «αικείας», η οποία κινούνταν από τον ενάγοντα όταν δεχόταν χτύπημα από άοπλο πολίτη κατά τη διάρκεια μιας φιλονικίας. Η ποινή που επέβαλλε το δικαστήριο ήταν χρηματικό πρόστιμο και συνήθως κρινόταν ένοχος αυτός ο οποίος επέφερε το πρώτο χτύπημα. Στις ειδικές περιπτώσεις, κατά τις οποίες το θύμα ήταν πατέρας ή παππούς του κατηγορούμενου, ο νόμος είχε προβλέψει αγωγή για κακομεταχείριση γονέων («κάκωσις γονέων»), η οποία ασκούνταν με «εισαγγελία» και η ποινή ήταν πολύ αυστηρή, δηλ. η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου (MacDowell, 1988: 190).

Η αμέσως επόμενη αγωγή, λιγότερο ήπια στη διαβάθμιση του αδικήματος της σωματικής βλάβης, ήταν η γραφή «τραύματος εκ προνοίας», που σήμαινε τον εσκεμμένο τραυματισμό με όπλο, και όπλο θεωρείτο πάσης φύσεως αντικείμενο το οποίο χρησιμοποιούσε ο κατηγορούμενος για να τραυματίσει. Σε αυτές τις υποθέσεις συγκαταλέγονται οι απόπειρες ανθρωποκτονίας, μια και ο νομοθέτης δεν τις διαχωρίζει με διαφορετική αγωγή. Οι υποθέσεις αυτές θεωρούνταν πιο σημαντικές από την απλή σωματική βλάβη και δικάζονταν από τον Άρειο Πάγο. Η ποινή, επίσης, ήταν πολύ αυστηρή διότι, αν καταδικαζόταν ο κατηγορούμενος, εξοριζόταν και δημευόταν η περιουσία του. Το αδίκημα θεωρείται δημόσιο, για αυτό και εκδικάζεται με *γραφή*, πράγμα που σήμαινε ότι οποιοσδήποτε τρίτος, μη εμπλεκόμενος, μπορούσε να καταθέσει έγγραφη καταγγελία (MacDowell, 1988: 190-192).

Όσον αφορά τις υποθέσεις λεκτικής βίας, υπήρχε πρόβλεψη από το νομοθέτη που προφύλασσε τους πολίτες από τη δυσφήμιση και την εξύβριση. Ανάλογα με το τι καταλόγιζε ή έλεγε κάποιος πολίτης για κάποιον άλλο δημόσια, μπορούσε να

εκκινηθεί δίκη «κατηγορίας» ή γραφή «συκοφαντίας». Ο νόμος απαγόρευε συγκεκριμένα είδη δυσφήμισης, τα οποία τιμωρούνταν ανάλογα με τη διαδικασία που επέλεγε ο αδικημένος. Όταν κάποιος κατηγορούσε, για παράδειγμα, τον άλλο ότι ήταν δολοφόνος, πατροκτόνος, μητροκτόνος ή ρίψασπις, ή μιλούσε υποτιμητικά για την εργασία του, ο παθών είχε το δικαίωμα να ασκήσει αγωγή, *δίκη* ή *γραφή*, ανάλογα με το αν θεωρούσε ότι επρόκειτο για δημόσιο ή ιδιωτικό αδίκημα (MacDowell, 1988: 196-199).

Θα μπορούσε, λοιπόν, κάποιος να ισχυριστεί ότι ο νόμος ήταν έτσι ή αλλιώς ασαφής όσον αφορά τη διάκριση του αδικήματος της σωματικής βλάβης σε ιδιωτικό και δημόσιο. Επιπλέον, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, δεν έπαιζε ρόλο μόνο η πράξη καθεαυτή αλλά και τα κίνητρα και η ψυχολογία του κατηγορούμενου. Επίσης, η επιλογή του ενάγοντος, αν θα κινηθεί δηλαδή δημόσια ή ιδιωτικά, κρινόταν και από το αν θα μπορούσε να υποστηρίξει τη καταγγελία του στο δικαστήριο, αν θα μπορούσε να πείσει τους δικαστές. Προς αυτή την κατεύθυνση, είναι ενδεικτική η *γραφή ύβρεως*, στην οποία περιπλέκονται ακόμα περισσότερο τα πράγματα, διότι αφορούσε υποθέσεις σωματικής αλλά και λεκτικής βίας.

Η γραφή «ύβρεως» αποτελούσε μια επιλογή για κάποιον που δέχεται σωματική και λεκτική βία, υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Πρόκειται για μια δημόσια δίκη που ασκείται σε περιπτώσεις «αλαζονείας» ενός πολίτη, ο οποίος ασκεί απρόσμενα σωματική ή λεκτική βία, αδιαφορώντας για τα δικαιώματα των συμπολιτών του, και τις περισσότερες φορές ήταν πλουσιότερος ή είχε σημαντικότερη κοινωνική θέση από το θύμα του. Αυτές οι υποθέσεις ήταν δυσκολότερο να αποδειχθούν στο δικαστήριο, διότι ο αδικημένος έπρεπε να αποδείξει το κακόβουλο κίνητρο και τη νηφάλια πνευματική κατάσταση του κατηγορούμενου, επομένως θα έπρεπε να είναι δεινός ρήτορας. Οι υποθέσεις αυτές θεωρούνταν δημόσια αδικήματα διότι τέτοιες συμπεριφορές εναντιώνονταν στις αρχές της αθηναϊκής δημοκρατίας. Οι αγωγές αυτές εκδικάζονταν από την Ηλιαία και απέβλεπαν κυρίως στην ηθική ικανοποίηση μιας και ο ενάγων δεν έπαιρνε χρήματα ως αποζημίωση. Ο κατηγορούμενος φυλακιζόταν μέχρι να πληρώσει πρόστιμο, αν είχε αδικήσει ελεύθερο πολίτη (MacDowell, 1988: 199-204).

Οι Αθηναίοι έδιναν μεγάλη σημασία σε αυτού του είδους τις υποθέσεις διότι θεωρούσαν ότι η διάπραξη *ύβρεως* εναντιώνεται στο σύνολο της πόλης και γι αυτό

δικαζόταν δημοσίως. Πολλά αδικήματα, εκτός της σωματικής και λεκτικής βίας, μπορούσαν επίσης να θεωρηθούν *ύβρις*, η οποία εντέλει ορίζεται ως ανάρμοστη συμπεριφορά ενός πολίτη. Ακόμα και οι δούλοι προστατεύονταν από τη διάπραξη *ύβρεως* και αυτό μας δείχνει την ιδιαίτερη βαρύτητα που είχε το αδίκημα. Διαπιστώνουμε εύλογα, λοιπόν, ότι η απόσταση μεταξύ της απλής άσκησης βίας, σωματικής και λεκτικής, από τα αδικήματα της *ύβρεως* είναι σημαντική (MacDowell, 1988:199-204). Ποιοι, λοιπόν, ήταν αυτοί οι παράγοντες που επηρέαζαν τον αδικημένο να αναγάγει ένα αδίκημα από ιδιωτικό σε δημόσιο;

Οι Αθηναίοι έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προσωπική τους τιμή και η προσβολή της αξιοπρέπειάς τους αποτελούσε για αυτούς δημόσιο αδίκημα. Όμως, αυτό που θα καθόριζε αν θα κινηθούν δημόσια ή ιδιωτικά είχε να κάνει με εξωθεσμικούς παράγοντες. Οι περισσότεροι Αθηναίοι προτιμούσαν να κινηθούν ιδιωτικά («δίκη αικείας» ή «δίκη κακηγορίας») διότι ρίσκαραν λίγα και, αν δικαιώνονταν, έπαιρναν χρηματική αποζημίωση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι περισσότερες «γραφές ύβρεως» να ασκούνται από εύπορους πολίτες και πολιτικούς αντιπάλους, ως μέσο επίλυσης των προσωπικών και πολιτικών διαφορών τους. Ήταν πολύ δύσκολο κάποιος τρίτος να ασκήσει μια «γραφή ύβρεως» διότι αδικήθηκε κάποιος συμπολίτης του και να ρισκάρει το πρόστιμο των 1000 δραχμών αν δεν συγκέντρωνε το 1/5 των ψήφων των δικαστών.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι τα αδικήματα επίθεσης και εξύβρισης μπορούσαν να θεωρηθούν, εκτός από ιδιωτικά, και δημόσια. Απλώς το εκάστοτε θύμα, ανάλογα με τις συνθήκες του αδικήματος, την οικονομική του κατάσταση και τα συμφέροντά του, καλούνταν να επιλέξει τη νομική οδό που θα ακολουθήσει από τη διαβάθμιση του εγκλήματος από απλή ιδιωτική δίκη (*αικείας-κακηγορίας*) μέχρι και δημόσια δίκη (*τραύματος εκ προνοίας, συκοφαντίας, ύβρεως*). Ενώ όλοι οι πολίτες είχαν έννομο συμφέρον για να ασκήσουν δημόσια δίκη, μόνο αυτοί που είχαν εντέλει πολιτικό ή προσωπικό συμφέρον έμπαιναν σε αυτή τη διαδικασία.

Μια άλλη περίπτωση όπου υπάρχει ασάφεια διάκρισης δημοσίου και ιδιωτικού αδικήματος, αλλά και πλειάδα επιλογών από τον ενάγοντα, είναι οι

υποθέσεις ορφανών.⁴ Υπήρχαν, από τη μία πλευρά, οι δημόσιες δίκες της εισαγγελίας «κακώσεως ορφανών» και της «φάσης» και, από την άλλη, οι ιδιωτικής φύσεως δίκες της «επιτροπής» και του «σίτου». Βέβαια, μπορεί οι ιδιωτικές δίκες («σίτου», «επιτροπής») να ξεκινούσαν μόνο από το ορφανό παιδί, όταν ενηλικιώνόταν, αυτό όμως δεν εμπόδιζε κάποιον τρίτο για τις ίδιες ακριβώς κατηγορίες να καταγγείλει δημόσια τον εκάστοτε κηδεμόνα του ορφανού. Οι υποθέσεις αυτές είχαν να κάνουν με τις περιουσίες που κληρονομούσαν τα ορφανά και την κακοδιαχείριση τους από τους κηδεμόνες, μολονότι οι τελευταίοι όφειλαν να τις παραδώσουν ακέραιες στα παιδιά όταν γίνονταν 18 ετών.

Τις περισσότερες φορές, οι διάδικοι στις δημόσιες δίκες ήταν πολιτικοί αντίπαλοι ή είχαν προσωπικές διαφορές και, φυσικά, δεν ξεκινούσαν μια δημόσια δίκη για τα συμφέροντα του ορφανού. Πάντως, η πρόβλεψη του Σόλωνα έχει να κάνει με τη μεγάλη σημασία που έδινε η αθηναϊκή πολιτεία στα ορφανά Αθηναίων πολιτών, αφού αυτά θεωρούνταν παιδιά της Αθήνας. Αυτός είναι και ο λόγος που οι δημόσιες δίκες σε αυτές τις περιπτώσεις ήταν «εισαγγελίες» και «φάσεις»: στην πρώτη περίπτωση, ο μηνυτής δεν πλήρωνε πρόστιμο ούτε επιβαλλόταν κάποια ποινή, αν δε συγκέντρωνε το 1/5 των ψήφων των ενόρκων, ενώ στη δεύτερη περίπτωση ο μηνυτής, αν κέρδιζε τη δίκη, έπαιρνε αμοιβή (MacDowell, 1988: 146-150).

Μέσα από την ίδια λογική διαβαθμίζονται σε δημόσια και ιδιωτικά και τα αδικήματα της μοιχείας και της κλοπής. Σε αυτά τα αδικήματα, η αναγωγή τους σε δημόσια έχει να κάνει με το απαραβίαστο του χώρου της οικογένειας, γνώρισμα που θεωρείται από τους Αθηναίους ότι διασφαλίζει το δημόσιο συμφέρον.

Στην περίπτωση της μοιχείας, ο απατημένος σύζυγος μπορούσε να κινηθεί είτε ιδιωτικά, ή δημόσια. Αν ο σύζυγος πληροφορούνταν την άνομη πράξη και κατάφερνε να συλλάβει επ' αυτοφώρω τον εραστή, μπορούσε να τον σκοτώσει, συνήθως παρουσία μαρτύρων, και να υποστηρίξει τη νομιμότητα της πράξης του. Από τη στιγμή που ο επ' αυτοφώρω φόνος του εραστή δικαιολογούνταν από το νόμο και θεωρούνταν ιδιωτική υπόθεση, ο απατημένος σύζυγος διέθετε αυτή την επιλογή, γνώριζε όμως ότι οι συγγενείς του θύματος μπορούσαν να τον εμπλέξουν σε δικαστικές διαμάχες, με διάφορα προσχήματα ως προς την υπαιτιότητα του θύματος

⁴ Ορφανά θεωρούνταν τα ανήλικα παιδιά Αθηναίων πολιτών, τα οποία δεν ζούσε ο πατέρας τους (MacDowell, 1988: 147).

(λ.χ., τον ισχυρισμό ότι το θύμα αγνοούσε την ιδιότητα της ερωμένης του). Επίσης, άλλη μια δυνατότητα ήταν η κακοποίηση του εραστή ή η φυλάκισή του και η απαίτηση χρηματικής αποζημίωσης. Όταν πλήρωνε ο εραστής ή υποδείκνυε εγγυητές για την πληρωμή, τότε αφηνόταν ελεύθερος. Επειδή, όμως, η μοιχεία μπορούσε να εισαχθεί και ως δημόσιο αδίκημα, υπήρχε και η δυνατότητα να κινηθεί κάποιος δημόσια με *γραφή* «μοιχείας». Επομένως, ένα αδίκημα που θεωρητικά αφορά την ιδιωτική σφαίρα, η μοιχεία, μπορούσε να καταγγελλεί και δημόσια από τον παθόντα ή από τρίτους με *γραφή* διότι έβλαπτε το δημόσιο συμφέρον (MacDowell, 1988: 192-193).

Στην περίπτωση κλοπής, επίσης, υπάρχει δυνατότητα ο αδικημένος να κινηθεί ιδιωτικά αλλά και δημόσια. Ειδικότερα, υπάρχει η *δίκη* «κλοπής» και η *γραφή* «κλοπής», κατά την οποία το αδίκημα ανάγεται σε δημόσιο. Εκτός αυτών των διαδικασιών, υπάρχει επίσης η δυνατότητα να ασκηθεί «απαγωγή» ή «εφήγηση» που έχουν να κάνουν με την αυτόφωρη σύλληψη του κλέπτη ή την καταγγελία του στις αρχές. Δυστυχώς, ενώ γίνεται αναφορά στην ύπαρξη της *γραφής* «κλοπής», στη δυνατότητα δηλαδή οποιουδήποτε Αθηναίου το έκρινε σκόπιμο να καταγγείλει ένα συμπολίτη του για διακεκριμένη κλοπή, δεν σώζονται στις πηγές μας υποθέσεις για να το αποδείξουμε. Η εικασία ότι οι *γραφές* «κλοπής» ασκούνταν μόνο σε περιπτώσεις κλοπής ή κατάχρησης δημοσίου χρήματος από κρατικούς αξιωματούχους ή κλοπής ιερών χρημάτων ή ιερής περιουσίας, καταρρίπτεται από την ύπαρξη συγκεκριμένων διαδικασιών, της *γραφής* «κλοπής δημοσίων χρημάτων» και της *γραφής* «κλοπής ιερών χρημάτων», όπου και πάλι όμως δεν υπάρχουν σωζόμενες υποθέσεις για να το επιβεβαιώσουμε. Επομένως, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η κλοπή, όπως και η μοιχεία, αντιμετωπίζονταν θεωρητικά τόσο με ιδιωτική όσο και με δημόσια αγωγή, ανάλογα με τις συνθήκες διάπραξης του αδικήματος. Αυτό πρακτικά εξαρτάται από τον ίδιο τον ενάγοντα και τα κίνητρά του (MacDowell, 1988: 228-230 και Todd, 1993: 108, 283-4).

Ειδικότερα, όπως προαναφέραμε, όταν κάποιος πολίτης υποπευόταν ότι κάποιος τον έκλεψε, μπορούσε να ζητήσει άδεια να ερευνησει το σπίτι του φορώντας μόνο ένα χιτώνα ή ένα μανδύα και, αν θεωρούσε ότι είχε ανακαλύψει τον κλέφτη, μπορούσε να ασκήσει δίκη «κλοπής». Ο κατηγορούμενος, από τη μεριά του, αν κρινόταν ένοχος, έπρεπε να επιστρέψει το αντικείμενο ή χρηματική αποζημίωση και επιπροσθέτως το διπλάσιο της αξίας του αντικειμένου. επίσης, υπήρχε η πιθανότητα

το δικαστήριο να του επιβάλει ποινή της δημόσιας φάλαγγας για πέντε ημερονύκτια. Όταν η κλοπή γινόταν κατά τη διάρκεια της νύχτας ή από γυμναστήριο ή από άλλο δημόσιο χώρο, ή με λεία μεγαλύτερα ποσά των δέκα δραχμών σε λιμάνι και πενήντα οπουδήποτε αλλού, τότε δινόταν η δυνατότητα της «απαγωγής» ή της «αφηγήσεως». Ο ενάγων στη περίπτωση της «απαγωγής», όταν έπιανε δηλαδή επ' αυτοφώρω το ληστή, είχε το δικαίωμα να τον συλλάβει και να τον οδηγήσει τους «Ένδεκα», οι οποίοι τον καταδίκάζαν σε εκτέλεση, αν ομολογούσε. Η δεύτερη επιλογή του μηνυτή ήταν να μην κάνει τη σύλληψη ο ίδιος, αλλά να καταγγείλει το περιστατικό στους «Ένδεκα» («εφήγησις»), οι οποίοι αναλάμβαναν να συλλάβουν και να κρίνουν το δράστη. Σε περίπτωση που δεν ομολογούσε, φυλακιζόταν μέχρι τη διαδικασία της δίκης. Η αυστηρότερη αντιμετώπιση της κλοπής λογικά ίσχυε και στις περιπτώσεις που ο ενάγων ασκούσε *γραφή* «κλοπής». Η δημόσια δίκη ενός κλέπτη θα είχε σίγουρα σκοπό να πλήξει το κύρος του κατηγορούμενου και τη γνωστοποίηση του αδικήματος στο σύνολο της κοινωνίας (MacDowell, 1988: 228-229).

Επομένως, για άλλη μια φορά, όπως και στα προηγούμενα αδικήματα, εντοπίζουμε περιπτώσεις όπου ανήκε στη διακριτική ευχέρεια του ενάγοντος να κινηθεί δημόσια ή ιδιωτικά. Η αναβάθμιση ενός αδικήματος σε δημόσιο δίνει τη δυνατότητα σε οποιοδήποτε πολίτη να κινηθεί νομικά και τον καθιστά άξιο της δημόσιας προσοχής. Λόγω του ρίσκου της κίνησης μιας *γραφής*, αντιλαμβανόμαστε ότι εξυπηρετούσε συγκεκριμένους πολίτες που είχαν την οικονομική δύναμη να ανταπεξέλθουν σε μια σειρά δικών. Αυτό δεν αποκλείει το ενδεχόμενο κάποιιοι πολίτες να χρηματίζονταν, όπως οι συκοφάντες, για να εκκινήσουν *γραφή* για λογαριασμό κάποιου τρίτου που είχε προσωπικό ή πολιτικό συμφέρον αλλά δεν ήθελε να φανερωθεί.

6. Δύο μελέτες περιπτώσεων: Λεωκράτης, Ανδοκίδης

Η μελέτη των δικανικών λόγων⁵ που ασχολούνται με τις περιπτώσεις του Ανδοκίδα και του Λεωκράτη αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο κατανόησης του τρόπου λειτουργίας του αττικού δικαίου στη πράξη, δηλαδή στις δικαστικές αίθουσες. Οι δύο αυτές περιπτώσεις θα μπορούσαμε να πούμε ότι ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους σωζόμενους δικανικούς λόγους διότι αναδεικνύουν όλα τα χαρακτηριστικά του αττικού δικαίου τα οποία περιγράψαμε παραπάνω, τα κίνητρα των εναγόντων αλλά

⁵ Λυκούργου, *Κατά Λεωκράτους και Ανδοκίδου, Περί των μυστηρίων και Περί της εαυτού καθόδου*.

και την ασαφή διάκριση του δημόσιου και ιδιωτικού στο αττικό δίκαιο. Επίσης, αναπαριστούν με τον πιο γλαφυρό τρόπο το αίσθημα της αστυνόμευσης, του ελέγχου όλων των πράξεων των συμπολιτών τους, το οποίο διακατέχει τους Αθηναίους, ειδικά των ανώτερων τάξεων, ανεξάρτητα από τις όποιες προσωπικές και πολιτικές διαφορές υποβόσκουν. Πρόκειται για ένα περίπλοκο δίκτυο σχέσεων και μέσων χειραγώγησής τους, το οποίο επιλέγει ως πεδίο σύγκρουσης και επαναξιολόγησης τον χώρο των δικαστηρίων.

Οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι ή τρίτα πρόσωπα που εισήγαγαν σε δίκη διάφορα αδικήματα πολλές φορές ανήγαγαν ιδιωτικές υποθέσεις σε εγκλήματα δημόσιου ενδιαφέροντος, στηριζόμενοι περισσότερο στο ουσιοκρατικό δίκαιο παρά στο πάγιο δίκαιο, δηλαδή στους γραπτούς νόμους. Το κατηγορητήριο των δύο υποθέσεων, στις οποίες θα αναφερθούμε παρακάτω, δεν ευσταθεί από αυστηρά νομική σκοπιά, βασίζεται όμως κυρίως στην ανηθικότητα και την προσβολή του θρησκευτικού και εθιμοτυπικού δικαίου, γεγονός που επηρεάζει συχνά την κρίση των ερασιτεχνών και ημιμαθών ενόρκων. Παρόλο που παρόμοιες μομφές χρησιμοποιούνταν κατά κόρον από τους πολιτικούς και προσωπικούς αντιπάλους των κατηγορουμένων, δεν μπορούμε να υποβαθμίσουμε τη σημασία που έπαιξε στη κοινωνική συνοχή και την ισορροπία δυνάμεων μιας πόλης που στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της ήταν χωρισμένη σε δύο στρατόπεδα, των ολιγαρχικών και των δημοκρατικών. Αυτό, φυσικά, δεν σημαίνει ότι παραβλέπουμε τη σημασία των οικονομικών και προσωπικών διαφορών που και αυτή, με τη σειρά της, έβρισκε πεδίο εκτόνωσης στις δικαστικές αίθουσες και την Εκκλησία του Δήμου.

Πριν περάσουμε, όμως, στην ανάλυση των δύο υποθέσεων, θα πρέπει να διευκρινίσουμε και κάποιες βασικές διαφορές μεταξύ τους. Στην πρώτη περίπτωση, αυτή του Λεωκράτη, ο δικανικός λόγος εκφωνείται από τον ενάγοντα Λυκούργο, ενώ στη δεύτερη περίπτωση έχουμε δύο δικανικούς λόγους. Στον πρώτο ο ίδιος ο εναγόμενος, ο Ανδοκίδης, υπερασπίζεται τον εαυτό του ενάντια στις κατηγορίες των εναγόντων και στον δεύτερο προσπαθεί να διεκδικήσει το ακαταδίωκτο των πράξεών του («άδεια»), επικαλούμενος το ψήφισμα του Μένιππου και αναγνωρίζοντας τα νεανικά του σφάλματα. Επίσης, στην πρώτη περίπτωση, ο Λεωκράτης κρίνεται για μια πλειάδα αδικημάτων από ένα και μόνο κατήγορο. Αντίθετα, στην περίπτωση του Ανδοκίδη, αναγνωρίζουμε ένα οργανωμένο σχέδιο πολλών πολιτών με συγκεκριμένο

σκοπό, δηλαδή όχι απλά τη τιμωρία του αλλά και τον εκτοπισμό και την πολιτική του εξόντωση.

Η πρώτη περίπτωση αφορά την καταγγελία του Λεωκράτη από τον Λυκούργο για το σοβαρό αδίκημα της προδοσίας. Ο Λυκούργος επιλέγει τη διαδικασία της *εισαγγελίας*, η οποία του δίνει μεγαλύτερη ευελιξία κινήσεων από τη στιγμή που δεν επέσυρε κάποια ποινή για τον ίδιο ακόμη κι αν δεν συγκέντρωνε το 1/5 των ψήφων ή αν εγκατέλειπε την υπόθεση πριν την εκδίκασή της. Αυτό συνέβαινε διότι η *εισαγγελία* ασκούσαν για σοβαρά αδικήματα, επειδή όμως αργότερα έγινε συχνή η χρήση της και σε δευτερεύουσες υποθέσεις, εφαρμοζόταν μόνο σε αδικήματα προδοσίας, ενώ μετά το 330 π.Χ. επιβαλλόταν πρόστιμο 1000 δραχμών αν οι ενάγοντες αποτύγχαναν να συγκεντρώσουν το 1/5 των δικαστικών ψήφων (MacDowell, 1988: 92, 102, 286-287).

Η καταγγελία αυτή δεν ήταν η μοναδική για περιπτώσεις προδοσίας μετά τη μάχη της Χαιρώνειας. Ο Λυκούργος ξεκινάει την εποχή αυτή έναν πατριωτικό αγώνα ενάντια στο φαινόμενο της προδοσίας, τον οποίο εμπνέει η αντιμακεδονική του τοποθέτηση. Ουσιαστικά, ο Λυκούργος μετατρέπεται την εποχή αυτή σε έναν ανελέητο τιμωρό, σε έναν αυτεπάγγελτο εισαγγελέα ενάντια σε οποιαδήποτε παρεκτροπή των Αθηναίων πολιτών. Η συμπεριφορά του Λυκούργου αναδεικνύει με ακραίο τρόπο τις συνέπειες των μεταρρυθμίσεων του Σόλωνα, οι οποίες μετέτρεψαν τους Αθηναίους σε δημόσιους κατηγορούς. Οι περισσότεροι Αθηναίοι κάνουν κατάχρηση αυτού του δικαιώματος εκκινώντας δημοσίους δικαστικούς αγώνες ή *εισαγγελίες* για να επιλύσουν προσωπικές και πολιτικές διαφορές.

Πρωταγωνιστής της υπόθεσης είναι ο Λεωκράτης, εύπορος βιοτέχνης χαλκουργίας της Αθήνας, ο οποίος μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.), φοβούμενος τις συνέπειες της ήττας των Αθηναίων, εγκατέλειψε την Αθήνα παίρνοντας μαζί του όλη τη κινητή του περιουσία. Όταν έφτασε στην Ρόδο, για να δικαιολογήσει την ενέργειά του, διέδωσε ότι η Αθήνα έπεσε στα χέρια των εχθρών. Η ενέργειά του αυτή, δηλ. η εγκατάλειψη της πόλης και η διάδοση αρνητικών ειδήσεων για την Αθήνα, είχε ως αποτέλεσμα να θιγούν τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα της πατρίδας του και αποτελούσε αξιόποιο αδίκημα, μιας και εκείνη τη χρονική στιγμή η Αθήνα βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Το μόνο ελαφρυντικό του Λεωκράτη ήταν ότι διέφυγε πριν την ψήφιση του ψηφίσματος του Υπερείδη, το

οποίο προέβλεπε την απαγόρευση φυγής στους πολίτες της Αθήνας. Παρ' όλα αυτά, ο Λυκούργος, μετά την εγκατάσταση του Λεωκράτη στα Μέγαρα και την επιστροφή του στην Αθήνα, τον κατήγγειλε με «εισαγγελία» προδοσίας στην Εκκλησία του Δήμου, η οποία παρέπεμψε την καταγγελία στην Ηλιαία. Η δίκη έλαβε μέρος το 330 π.Χ. και η ποινή του αδικήματος θα μπορούσε να είναι, πέραν της εξορίας, ακόμη και ο θάνατος. Ο Λεωκράτης, όμως, αθωώθηκε λόγω ισοψηφίας των δικαστών, η οποία αποδίδεται, εναλλακτικά, σε χρηματισμό, στο ότι είχαν περάσει αρκετά χρόνια από το αδίκημα ή στο ισχυρό επιχείρημα του Λεωκράτη ότι το αδίκημα διαπράχθηκε πριν το ψήφισμα του Υπερείδη (Λυκούργος, *Κατά Λεωκράτους*, εισαγωγή).

Το αποτέλεσμα της δίκης μας δείχνει με το χαρακτηριστικότερο τρόπο τις αδυναμίες της μεταρρύθμισης του Σόλωνα και την ύπαρξη παραγόντων που επηρέαζαν την ευθυκρισία των δικαστών. Ένα δημόσιο αδίκημα δεν θα πρέπει να παραγράφεται με το πέρασμα του χρόνου αλλά ούτε και να επαναξιολογείται ανάλογα με τις συνθήκες διεξαγωγής της δίκης. Μπορεί όντως το κατηγορητήριο του Λυκούργου να μην θεμελιώνεται στέρεα στο πάγιο δίκαιο, ουσιοκρατικά όμως και ηθικά συγκέντρωνε όλες τις προϋποθέσεις για να σταθεί σε ένα αθηναϊκό δικαστήριο, γι' αυτό και έγινε δεκτό από την Εκκλησία του Δήμου. Ο Λυκούργος ουσιαστικά προσπαθεί να εκμεταλλευτεί την ιδιωτική ενέργεια ενός πολίτη για να εκφωνήσει ένα δημόσιο λόγο ενάντια στους προδότες της πατρίδας. Στο σημείο αυτό γίνεται εμφανές πόσο πολύ εφάπτονται οι σφαίρες του ιδιωτικού και του δημοσίου. Ανεξάρτητα με τη χρονική στιγμή της παράβασης, πριν από το ψήφισμα του Υπερείδη ή μετά από αυτό, για τον Λυκούργο η ενέργεια του Λεωκράτη είναι κατακριτέα και πρέπει να διερευνηθεί.

Το ενδιαφέρον μας, όμως, για αυτήν την υπόθεση δεν έχει να κάνει μόνο με την επίσημη καταγγελία της προδοσίας στην Εκκλησία του Δήμου αλλά και με τα υπόλοιπα αδικήματα που προσάπτει ο Λυκούργος στον Λεωκράτη, αυτά της «ασέβειας», της «δήμου κατάλυσεως», της «λιποταξίας», της «αστρατείας» και της «κακώσεως γονέων». Ουσιαστικά, η ενέργεια του Λεωκράτη να καταφύγει στη Ρόδο συνίσταται όχι σε ένα αλλά σε μια πλειάδα αδικημάτων, στα οποία βασίζει ο Λυκούργος το κατηγορητήριό του. Ο Λεωκράτης κατηγορείται ότι πρόδωσε την πατρίδα του, δεν σεβάστηκε τα ιερά και τους τάφους των προγόνων του που κινδύνευαν να καταστραφούν από τους εχθρούς και έθεσε σε κίνδυνο το δημοκρατικό πολίτευμα της πόλης, σε περίπτωση που έπεφτε στα χέρια των εχθρών. Εγκατέλειψε

την Αθήνα σε καιρό πολέμου και δεν παρουσιάστηκε στους στρατηγούς για να αναθέσουν στρατιωτικά καθήκοντα. Το αδίκημα του Λεωκράτη μας αποκαλύπτει τη φύση του αττικού δικαίου, το πλουραλισμό του αλλά και την προνοητικότητα των Αθηναίων για κάθε αδίκημα να υπάρχει και το συγκεκριμένο κατηγορητήριο. Μία και μόνο ενέργεια, ιδιωτική ή δημόσια, μπορεί να αποτελεί αδίκημα ή σύνολο αδικημάτων, σύμφωνα πάντα με τους νόμους και τις κατηγορίες που μπορούν να απαγγελθούν. Αυτό συμβαίνει διότι κάποια αδικήματα εμπίπτουν στην αρμοδιότητα πολλών και διαφορετικών νόμων. Ο ενάγων είναι αυτός που αποφασίζει το νόμο και τη διαδικασία που θα επικαλεστεί, αφού δεν υπήρχε σχετικός περιορισμός από τη νομοθεσία (Λυκούργος, *Κατά Λεωκράτους*, παρ. 146-147).

Αυτό που καθορίζει κάθε υπόθεση ξεχωριστά και παίζει ιδιαίτερο ρόλο στη διαδικασία της δίκης είναι η πρόθεση του κατηγορούμενου. Ανάλογα με την υπόθεση, κρίνεται διαφορετικά από τον κάθε διάδικο ο τρόπος που θα κινηθεί. Στην περίπτωση του Λεωκράτη, το κατηγορητήριο του Λυκούργου είναι σαφέστατο, καθώς και ο τρόπος που αντιλαμβάνεται την πρόθεση του κατηγορουμένου. Από την άλλη πλευρά, όμως, ο Λεωκράτης υποστηρίζει ότι, ναι μεν έφυγε από την πόλη, αλλά η πρόθεσή του δεν μπορεί να αποδειχτεί. Μπορεί να υποστηρίξει ότι έφυγε για να κάνει εμπόριο και όχι να προδώσει την πόλη του. Αυτός είναι και ο λόγος που ο Λυκούργος προσπαθεί με κάθε μέσο που διαθέτει (μάρτυρες, νόμοι, ψηφίσματα) να αποδείξει το ποιόν του Λεωκράτη, την πραγματική του πρόθεση και να πείσει τους δικαστές για την ενοχή του.

Τέλος, όσον αφορά τα κίνητρα εμπλοκής του Λυκούργου, εκτός της προαναφερθείσας δράσης του κατά των προδοτών της πόλης, είναι φανερό ότι η δίκη υπηρετεί το πολιτικό συμφέρον του. Ο Λυκούργος υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να βλέπει να κυκλοφορεί ελεύθερα και να συμμετάσχει σε όλες τις δημόσιες δράσεις, θρησκευτικές και πολιτικές, ένας προδότης. Στην ουσία, όμως, αυτό που πραγματικά τον ενόχλησε ήταν η συμμετοχή του Λεωκράτη στα πολιτικά δρώμενα. Εκκινώντας *εισαγγελία* για ένα τόσο σοβαρό αδίκημα, όπως αυτό της προδοσίας, προσπαθεί να τον εκτοπίσει από το σκηνικό, γνωρίζοντας όμως ότι μπορεί και να αποτύχανε. Αν όμως πετύχαινε το σκοπό του, δεν θα εκτόπιζε μόνο από το πολιτικό σκηνικό τον Λεωκράτη, αλλά θα του στερούσε την περιουσία του, την ελευθερία του και, στη χειρότερη των περιπτώσεων, την ίδια του τη ζωή (MacDowell, 1988: 275).

Η δεύτερη περίπτωση, την οποία θα εξετάσουμε, είναι αυτή του Ανδοκίδη, η οποία είναι πιο περίπλοκη σε σχέση με αυτή του Λεωκράτη διότι εμπλέκονται σε αυτήν περισσότερα πρόσωπα και έχει να κάνει με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα πριν την εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία, το 415 π.Χ., γεγονότα που κλόνισαν την πόλη της Αθήνας. Ειδικότερα, θα ασχοληθούμε με τις δύο απολογίες του Ανδοκίδη, τις οποίες εκφώνησε ο ίδιος ο Ανδοκίδης προς υπεράσπισή του ενάντια στις κατηγορίες που του απαγγέλθηκαν από τους πολιτικούς του αντιπάλους. Οι δύο λόγοι, «Περί της εαυτού καθόδου» και «Περί Μυστηρίων», έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι αντικατοπτρίζουν με τον ιδανικότερο τρόπο τη χειραγώγηση της δικαιοσύνης, τη σύγκρουση των πολιτικών συμφερόντων αλλά και την τεταμένη εκείνη εποχή, κατά την οποία αποκτά ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον η έκβαση δημόσιων δικαστικών αγώνων.

Ο Ανδοκίδης, εύπορος νέος και γόνος αριστοκρατικής οικογένειας, είχε από μικρός πολιτικοποιηθεί και είχε ενεργή συμμετοχή σε έναν πολιτικό όμιλο («εταιρεία»). Η ανάμιξή του στα σκάνδαλα του 415 π.Χ., δηλαδή στο επεισόδιο των Ερμοκοπιδών και τη διακωμώδηση των Ελευσίνιων Μυστηρίων, είχε ως αποτέλεσμα την εξορία του από την Αθήνα. Αφού κατάφερε να γίνει επιτυχημένος έμπορος στην Κύπρο και να αναπτύξει φιλικές σχέσεις με ισχυρά πρόσωπα, προσπάθησε αρκετές φορές να επιστρέψει στην Αθήνα. Η πρώτη του επιστροφή, το 411 π.Χ., δεν κράτησε πολύ διότι καταγγέλθηκε από τον Πείσανδρο ότι προμήθευε ξυλεία στους εχθρούς και φυλακίστηκε. Μετά από την επέμβαση των Τετρακοσίων κατάφερε να διαφύγει στη Κύπρο. Η δεύτερη επιστροφή, το 407 π.Χ., και πάλι με τη βοήθεια των Τετρακοσίων, υπήρξε εξίσου περιπετειώδης. Ο Ανδοκίδης, βασιζόμενος στο ψήφισμα του Μένιππου, εκφώνησε το λόγο του «Περί της εαυτού καθόδου», ζητώντας άφεση αμαρτιών («άδεια») για τα νεανικά του σφάλματα (Ανδοκίδης, *Περί της εαυτού καθόδου*, παρ. 7-8, 23-24). Τελικά, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 402 π.Χ., μετά την κατάλυση των Τριάκοντα και τη χορήγηση γενικής αμνηστίας σε όλους τους εξόριστους. Όμως, το 399 π.Χ. ο Κηφίσιος, ο Μέλητος και ο Επιχάρης τον κατηγορήσαν ότι είχε διαπράξει ασέβεια στο παρελθόν και, βασιζόμενοι στο ψήφισμα του Ισοτιμήδη, υποστήριξαν ότι δεν θα έπρεπε να συμμετέχει στα μυστήρια και να εισέρχεται στα ιερά. Τότε, ο Ανδοκίδης εκφώνησε προς υπεράσπισή του την απολογία «Περί των Μυστηρίων» και πέτυχε τόσο την αθώωσή του όσο και την

ανάκτηση των πολιτικών του δικαιωμάτων (Ανδοκίδης, *Περί των μυστηρίων*, παρ. 11-109).

Ο πρώτος σε χρονική τάξη λόγος, ο «Περί της εαυτού καθόδου», εκφωνήθηκε από τον Ανδοκίδη μπροστά στην Εκκλησία του δήμου με σκοπό να ζητήσει την «άδεια» που νόμιμα δικαιούνταν με βάση το ψήφισμα του Μένιππου. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι, εκτός των νόμων, ευρεία χρήση και μεγάλη λειτουργικότητα έχουν και τα ψηφίσματα, όπως αυτό του Μένιππου, τα οποία δίνουν ακόμη περισσότερη ευελιξία στους πολίτες που κατηγορούνται για κάποιο αδίκημα. Ουσιαστικά, ο Ανδοκίδης προσπαθεί να παρουσιάσει το ηθικό δίλημμα το οποίο αντιμετώπισε όταν αναγκάστηκε να προδώσει τους συντρόφους του για να γλυτώσει τον πατέρα του και τους συγγενείς του που είχαν συλληφθεί μαζί του, αλλά και την πόλη από το γενικότερο κλίμα συκοφαντίας και καχυποψίας. Αποτέλεσμα των προσπαθειών του υπήρξε η θυσία της προσωπικής του ευτυχίας, αφού θεωρήθηκε προδότης και ταυτόχρονα συνυπαίτιος της ασέβειας που διαπράχτηκε (Ανδοκίδης, *Περί της εαυτού καθόδου*, παρ. 7-8, 23-24).

Το ηθικό αυτό δίλημμα του Ανδοκίδη αντικατοπτρίζει το γενικότερο συναίσθημα των Αθηναίων πολιτών, οι οποίοι φέρονται να υπερασπίζονται το γενικότερο καλό, ακόμα και όταν θίγεται το προσωπικό τους συμφέρον. Το ιδιωτικό σταματάει εκεί που αρχίζει το δημόσιο, είτε πρόκειται για το υλικό συμφέρον είτε για το δικαιοσύνη. Δυστυχώς, όμως, πολλές φορές αυτό που υπερέχει τελικά είναι το πολιτικό και προσωπικό συμφέρον, ενώ δεν είναι σπάνια και η κατάχρηση της εξουσίας που παραχώρησε ο Σόλων στους Αθηναίους πολίτες. Σε περιόδους κρίσης, ειδικότερα, είναι πολύ εύκολο να καταρρεύσει το αίσθημα της ασφάλειας και της κοινωνικής συνοχής. Οποιοσδήποτε πολίτης, αυτεπάγγελτα ή και μερικές φορές υποκινούμενος από άλλους, μπορούσε να καταγγείλει συμπολίτες του είτε αυτοί όντως είχαν διαπράξει κάποιο αδίκημα είτε όχι, με αποτέλεσμα να εκδηλώνονται πολιτικές και προσωπικές αντιπάθειες εναντίον αθώων.

Ο δεύτερος σε χρονική τάξη λόγος του Ανδοκίδη, ο «Περί των Μυστηρίων», εκφωνήθηκε στο δικαστήριο ως απολογία μετά την καταγγελία του από τους Κηφίσιο, Μέλητο και Επιχάρη για τη διάπραξη «ασέβειας». Η κατηγορία βασίστηκε στο ψήφισμα του Ισοτιμήδη, σύμφωνα με το οποίο όσοι είχαν κατηγορηθεί για «ασέβεια» ήταν «άτιμοι» και τους απαγορευόταν να εισέρχονται στην αγορά και να

συμμετέχουν στα μυστήρια. Ο Ανδοκίδης κατηγορείται ότι παράβλεψε το ψήφισμα και συμμετείχε στα Ελευσίνια Μυστήρια, ότι είχε εισέλθει στην αγορά και είχε ασκήσει τα πολιτικά του δικαιώματα και ότι είχε παράνομα καταθέσει ικετήριο κλαδί στα Ελευσίνια. Επίσης, κατηγορήθηκε από τον Καλλία ότι, ενώ συνεδρίαζε η Βουλή, σηκώθηκε και κατέθεσε ικετήριο κλαδί, παρόλο που ήταν άτιμος. Οι κατηγορίες εναντίον του Ανδοκίδη είναι πολλές και σοβαρές και κρύβουν πολιτικά και προσωπικά συμφέροντα. Πρόκειται για ένα οργανωμένο σχέδιο εξόντωσης του Ανδοκίδη, στο οποίο περιέχονται και ψευδείς, κατασκευασμένες κατηγορίες, από τις οποίες απειλούνταν και η ίδια η ζωή του. Η πράξη ιεροσυλίας τιμωρούνταν με θάνατο, χωρίς δίκη. Πρόκειται, όμως, για ένα κατηγορητήριο το οποίο δεν ευσταθεί νομικά από τη στιγμή που είχε δοθεί γενική αμνηστία σε όλους τους εξόριστους και, επομένως, ο Ανδοκίδης δεν θεωρείται πια «άτιμος» (Ανδοκίδης, *Περί των μυστηρίων*, παρ. 80-109, 110-116).

Ο Ανδοκίδης στην απολογία του αποκαλύπτει τους λόγους αυτής της αναίτιας επίθεσης στο πρόσωπό του και απαριθμεί τα ιδιαίτερα σοβαρά αδικήματα στα οποία είχαν υποπέσει οι κατήγοροί του. Ο Επιχάρης είχε χρηματίσει βουλευτής την εποχή των Τριάκοντα, ο Μέλητος είχε στο παρελθόν συλλάβει τον Λέοντα, ο οποίος καταδικάστηκε χωρίς δίκη και, τέλος, ο Κηφίσιος δεν είχε πληρώσει φόρους για την εκμετάλλευση δημόσιας γης και είχε διαφύγει για να μην φυλακιστεί. Όλα αυτά τα αδικήματα είχαν παραγραφεί με τη γενική αμνηστία και, φυσικά, μαζί με αυτά και τα αδικήματα του Ανδοκίδη. Όσον αφορά την κατηγορία του Καλλία, αποδεικνύεται από τον Ανδοκίδη ότι αποτελεί μια οργανωμένη σκευωρία, αφού δεν κατέθεσε ο ίδιος κλαδί αλλά ένα άτομο που χρηματίστηκε από τον Καλλία, λόγω των προσωπικών διαφορών που είχαν. Πρόκειται για την αγωγή που είχε ασκήσει ο Ανδοκίδης («παράστασις») ενάντια στο Καλλία για τη διεκδίκηση δύο ορφανών γυναικών (*επίκληρων*) (Ανδοκίδης, *Περί των μυστηρίων*, παρ. 92-95 και 117-123).

Μέσα από την απολογία του Ανδοκίδη, προκύπτει ένα πολύ σημαντικό στοιχείο για το δικονομικό σύστημα της εποχής του, την ύπαρξη δηλαδή πληροφοριοδοτών και τη διαδικασία της «μηνύσεως». Όταν κάποιος ελεύθερος πολίτης ή μη γνώριζε μια σημαντική πληροφορία για άτομα τα οποία προσπαθούσαν να ανατρέψουν το πολίτευμα ή να προδώσουν την πόλη, μπορούσε να κάνει καταγγελία («μηνύσις») στη Βουλή ή την Εκκλησία του Δήμου, χωρίς να χρειάζεται να παραστεί ως κατήγορος στη δίκη ή να κάνει οποιαδήποτε άλλη ενέργεια. Από εκεί

και πέρα ήταν αρμοδιότητα των δημόσιων οργάνων να αναλάβουν την υπόθεση. Στον μηνυτή, πριν καταθέσει τις πληροφορίες του, παραχωρούνταν ατιμωρησία («άδεια»). Αν, όμως, αργότερα η καταγγελία αποδεικνυόταν ψευδής, θα του επιβαλλόταν η εσχάτη των ποινών. Πάνω σε αυτή τη διαδικασία στηρίχθηκε το κατηγορητήριο για τα σκάνδαλα του 415 π.Χ. αλλά και το κατηγορητήριο ενάντια τον Ανδοκίδη. Στην υπόθεση αυτή η Εκκλησία του Δήμου όρισε ανακριτές («ζητηταί»), ενώ είχαν προκηρυχθεί και αμοιβές λόγω της σοβαρότητας της κατάστασης (MacDowell, 1988: 278-281).

Οι κατήγοροι του Ανδοκίδη επέλεξαν να κινηθούν με τη διαδικασία της *εισαγγελίας* και όχι με τη *γραφή «ασεβείας»*. Αυτή η επιλογή τους έχει να κάνει άμεσα με τη χρήση της *εισαγγελίας* σε σοβαρά αδικήματα αυτής της λογής. Δυστυχώς, όμως, δεν υπάρχει ένας κατάλογος με τα αδικήματα τα οποία υπόκεινται σε «εισαγγελία», παρά μόνο ένας λόγος του Υπερείδη, στον οποίο παρατίθενται κάποια από αυτά. Από το λόγο του Υπερείδη και τον ρήτορα Καικίλιο (1^ο π.Χ.) συμπεραίνουμε ότι η *εισαγγελία* ασκούσαν σε αδικήματα προδοσίας, αθεΐας, αλλά και σε αδικήματα λιγότερο σοβαρά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η περίπτωση των Ερμοκοπιδών. Επομένως, η βουλή και η Εκκλησία του Δήμου ήταν αυτές που αποφάσιζαν αν ένα αδίκημα μπορούσε να κατηγορηθεί με *εισαγγελία*. Αυτός είναι και ο λόγος που έγινε κατάχρηση της *εισαγγελίας* από τους Αθηναίους (MacDowell, 1988: 282-283)

Μέσα από την περιπέτεια του Ανδοκίδη ανακαλύπτουμε για ακόμη μια φορά πόσο επηρεάζονταν η αθηναϊκή δικαιοσύνη από το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε, αλλά και πόσο εύκολα εναλλάσσονταν οι δυναμικές των αντίπαλων πολιτικών ομάδων αυτήν τη ταραγμένη εποχή. Επίσης, στην κατηγορία σε βάρος του για διακωμώδηση των Μυστηρίων ανακαλύπτουμε πόσο εύκολα μπορούσε να στηθεί μια πλεκτάνη ενάντια σε οποιονδήποτε πολίτη και να χειραγωγηθεί ολόκληρο το δικονομικό σύστημα της κλασικής Αθήνας. Η συμμετοχή ενός πολίτη σε ένα συμπόσιο, σε ένα ιδιωτικό χώρο, έκρυβε κινδύνους, όταν σε αυτό το χώρο γινόταν κάτι επιλήψιμο και έπειτα λάμβανε διαστάσεις δημοσίου αδικήματος. Το δημόσιο εμπλέκεται με το ιδιωτικό και έχει ως αποτέλεσμα να κατηγορούνται ιδιώτες με δημόσια αδικήματα.

7. Συκοφαντία

Η αυτεπάγγελτη καταγγελία και δίωξη δημοσίων αδικημάτων από τους απλούς πολίτες, μετά τη μεταρρύθμιση του Σόλωνα, είχε, όπως είναι φυσικό, και αρνητικά αποτελέσματα. Με αυτό τον τρόπο οι πολίτες μετατρέπονται σε ερασιτέχνες εισαγγελείς και αστυνόμους της κλασικής Αθήνας. Μπορεί αυτό το μέτρο να ενίσχυε την τήρηση των νόμων, την επαγρύπνηση των πολιτών ενάντια σε κάθε είδους ανομία και να έδινε το αίσθημα της ισότητας και της ασφάλειας, ωστόσο έδωσε το έναυσμα της εμφάνισης μιας ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας, αυτής των συκοφαντών.

Οι συκοφάντες ήταν απλοί πολίτες, οι οποίοι έκαναν αβάσιμες καταγγελίες εναντίον αθώων πολιτών με μοναδικό σκοπό το κέρδος, το οποίο αποκόμιζαν σε περίπτωση που έπαιρναν αμοιβή, αν πετύχαιναν την καταδίκη για αδικήματα που επέφεραν οικονομικό όφελος στον μηνυτή ή εκβιάζοντας τον κατηγορούμενο για να αποσύρουν τη καταγγελία. Ακόμα και αν δεν υπήρχε αδικήμα, ένας πολίτης φοβούμενος τη δικαστική διαμάχη και ταλαιπωρία έπεφτε στη παγίδα των εκβιαστών. Αυτοί οι άνδρες χρησιμοποιούνταν πολλές φορές από τρίτους για να επιτεθούν δικαστικά ενάντια στους πολιτικούς και προσωπικούς αντίπαλους τους. Μπορούμε, λοιπόν, να ισχυριστούμε ότι αυτοί οι άνδρες φανέρωναν ένα δημόσιο αδίκημα ή ανήγαγαν ένα ιδιωτικό σε δημόσιο. Αντίστοιχα, όταν εκβίαζαν τους φερόμενους ως υπαίτιους, υπόσχονταν να μην εκθέσουν ένα ιδιωτικό γεγονός σε δημόσια θέα. Αυτό, όμως, ισχύει μόνο στις περιπτώσεις που όντως υπήρχε αδικήμα και οι συκοφάντες, ίσως επί πληρωμή από τρίτους, το γνωστοποιούσαν. Πρόκειται για ένα κορυφαίο παράδειγμα διαπλοκής της αθηναϊκής κοινωνίας, κατά το οποίο η διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου αδικήματος εμπορευματοποιείται (MacDowell, 1988: 98-99).

Οι διαδικασίες, οι οποίες απέφεραν χρηματική αμοιβή στον καταγγέλλοντα, ήταν η «φάσις», η «απογραφή», οι *γραφές* ενάντια σε αλλοδαπούς οι οποίοι συμβίωναν με Αθηναίους, ή ενάντια σε πολίτες που μεσολαβούσαν για το γάμο αλλοδαπής γυναίκας με Αθηναίο πολίτη. Το οικονομικό κίνητρο και, σε μερικές περιπτώσεις, η επιθυμία πρόκλησης ζημιάς σε τρίτους γιγάντωσε το φαινόμενο και ανάγκασε τη πολιτεία να προστατέψει τους πολίτες από τους επαγγελματίες συκοφάντες (MacDowell, 1988: 98-99 και Osborne, 1985: 44).

Η αθηναϊκή πολιτεία επέβαλε αρχικά χρηματική ποινή 1000 δρχ. σε περίπτωση που ο μηνυτής δεν συγκέντρωνε το 1/5 των ψήφων ή εγκατέλειπε την υπόθεση που είχε ξεκινήσει. Έτσι προστατευόταν ο αθώος πολίτης και αποτρέπονταν

οι εκβιασμοί. Επίσης, ο συκοφάντης στερούνταν μερικώς των πολιτικών του δικαιωμάτων, μιας και δεν μπορούσε να εισαγάγει ξανά στο μέλλον παρόμοιες αγωγές, όπως «φάσιν» ή γραφή. Αν δεν πλήρωνε το πρόστιμο των 1000 δραχμών, στερούνταν ολικά τα πολιτικά του δικαιώματα. Δυστυχώς, όμως, αυτοί οι περιορισμοί αδυνατούσαν να περιορίσουν τη συκοφαντία, η οποία έβρισκε πάντα κάποιο νομικό παράθυρο για να γιγαντωθεί. Μέχρι το 330 π.Χ. προσφερόταν η επιλογή της *εισαγγελίας*, κατά την οποία ο μηνυτής δεν διέτρεχε τον κίνδυνο του προστίμου. Από το 330 π.Χ. και εξής ήταν υποχρεωμένος να πληρώνει πρόστιμο, αλλά και πάλι μπορούσε να εισαγάγει παρόμοιες υποθέσεις. Η αντιμετώπιση των συκοφαντών γινόταν είτε με *γραφή* «συκοφαντίας» είτε με «προβολή», η οποία προβλεπόταν μία φορά το χρόνο στην Εκκλησία του Δήμου και αφορούσε μόνο τρεις πολίτες και τρεις μέτοικους, με αποτέλεσμα να μην αρκεί για να περιοριστεί το φαινόμενο (MacDowell, 1988: 101-104).

Το φαινόμενο αυτό μας δείχνει πόσο εύκολα ένα αδίκημα μπορούσε να αναχθεί σε δημόσιο και να καταγγελθεί από τρίτα πρόσωπα και το πόσο ρευστές ήταν οι διαφορές μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών αδικημάτων. Αν αναλογιστούμε το μεγάλο αριθμό μέσων που διέθετε κάποιος για να κατηγορήσει ένα συμπολίτη του (συκοφάντες, ψευδομάρτυρες, *εισαγγελία*), αντιλαμβανόμαστε ότι τελικά δεν είχε σημασία το προστατευόμενο αγαθό ή η αθωότητα κάποιου, αλλά το συμφέρον και τα κίνητρα του αντιπάλου του.

8. Κοινωνική δραματοποίηση της δίκης (social dramatization)

Διακρίναμε παραπάνω δύο πεδία αναφοράς στο αττικό δίκαιο, το πάγιο δίκαιο και το ουσιοκρατικό δίκαιο. Στο σημείο αυτό θα μιλήσουμε για ακόμα μία διάκριση που έχει να κάνει με τη διαδικασία που ακολουθείται στην απόδοση δικαιοσύνης. Οι μελετητές, βασιζόμενοι στην θεωρία της κοινωνικής δραματοποίησης (social drama), η οποία εισήχθη από το μελετητή Victor Turner, προχώρησαν σε ακόμα μία διάκριση, διέκριναν δηλ. τη διαδικασία απόδοσης δικαιοσύνης σε «παραδοσιακή» και σε «κοινωνικά δραματοποιημένη». Ειδικότερα, πρώτος ο Victor Turner, στο πλαίσιο της μελέτης του για τη λειτουργία του νόμου στις πρωτόγονες κοινωνίες, εισήγαγε μία ανθρωπολογική οπτική της απόδοσης της δικαιοσύνης. Σύμφωνα με τη μελέτη του, ο νόμος, το δίκαιο και η εφαρμογή του δεν αποσκοπεί μόνο στην επίλυση διαφορών αλλά επιτελεί και μια ποικιλία άλλων κοινωνικών ρόλων. Η «παραδοσιακή» θεωρία

είναι αυτή που αφορά ένα κανονιστικό πλαίσιο δικαίου, σύμφωνα με το οποίο για κάθε αδίκημα αντιστοιχεί και μία ποινή. Η θεωρία της «κοινωνικής δραματοποίησης (social dramatization)», την οποία ανέπτυξε ο Turner, άπτεται της ανθρωπολογικής ερμηνείας της απόδοσης δικαιοσύνης και, στο πλαίσió της, αναλύονται η κοινωνική αλληλεπίδραση και η δραματοποίηση που λαμβάνουν χώρα σε μία διαμάχη μεταξύ μελών της ίδιας κοινωνίας, καθώς και οι κοινωνικές συνέπειες αυτών των λειτουργιών (Turner, 1996: 91-93).

Ο Turner υποστηρίζει ότι, όταν ανακύπτει μία διαμάχη, μια παράβαση του νόμου, μία διένεξη μεταξύ δύο πολιτών ή δύο ομάδων πολιτών σε μια κοινωνία, η διαμάχη αυτή εξελίσσεται σε συγκεκριμένα στάδια, κατά τα οποία αυτή επιλύεται, π.χ. μέσω των δικαστηρίων, ή απλά αναγνωρίζεται και διαιωνίζεται. Συγκεκριμένα, αναφέρεται σε τέσσερα στάδια: α) παράβαση ενός νόμου, άγραφου ή γραπτού β) κρίση της διαμάχης, κατά την οποία είτε επιλύεται είτε επιδεινώνεται, πάντως κατά τη διάρκειά της δοκιμάζονται οι κοινωνικές σχέσεις της κοινωνίας γ) ενέργεια επίλυσης της κρίσης μέσα από τους μηχανισμούς διακανονισμού της εκάστοτε κοινωνίας, π.χ. δικαστήρια και δ) επανενσωμάτωση των αντιδίκων στη κοινωνία ή αναγνώριση του χάσματος και της μη επίλυσης της διαφοράς. Επομένως, αυτό που υποστηρίζει ο Turner είναι ότι η κοινωνία έχει αναπτύξει τους κατάλληλους μηχανισμούς επίλυσης διαφορών, οι οποίοι ακολουθούν συγκεκριμένες νόρμες, και μέσα σε αυτή τη διαδικασία αναπτύσσεται η «κοινωνική δραματοποίηση», η οποία πολλές φορές χρησιμοποιείται από τους αντιμαχόμενους ως μέσο χειραγώγησης και εξυπηρέτησης των προσωπικών τους συμφερόντων (Turner, 1996: 91-93, 230-2).

Η θεωρία της διαδικασίας απόδοσης δικαιοσύνης του Turner επιβεβαιώνεται και στην περίπτωση της Αθήνας, όπου συνυπάρχουν η «παραδοσιακή» και η «κοινωνικά δραματοποιημένη» επίλυση των διαφορών μεταξύ των πολιτών. Όσον αφορά το αττικό δίκαιο, ή καλύτερα την αθηναϊκή κοινωνία, μία διένεξη μεταξύ δύο πολιτών εκτονώνεται μέσα στα δικαστήρια που αποτελούν τον κύριο μηχανισμό διακανονισμού. Αυτή όμως η διαδικασία, η δίκη, δεν περιορίζεται σε μία τυπική διεκπεραίωση αλλά εκτείνεται και σε μια «κοινωνικότητα», στην κοινοποίηση δηλ. του «πάθους» στους υπόλοιπους πολίτες. Η κοινοποίηση αυτή, από τη στιγμή που αφορά το «πάθος» του θύματος, εκτονώνει την ένταση με ένα «πολιτισμένο» τρόπο αλλά ταυτόχρονα χρησιμοποιείται από τον ίδιο για να χειραγωγήσει το κοινό. Ο εκάστοτε διάδικος δραματοποιεί την υπόθεση και κατά την ομιλία του προσπαθεί να

την αναγάγει από την ιδιωτική σφαίρα στη σφαίρα του δημοσίου. Αυτό, όπως θα δούμε παρακάτω, επιτυγχάνεται με διάφορους τρόπους και επιχειρήματα, τα οποία πολλές φορές δεν έχουν σχέση με την υπό εξέταση υπόθεση.

Το πρώτο χαρακτηριστικό της «κοινωνικής δραματοποίησης» που εντοπίζουμε στα αθηναϊκά δικαστήρια είναι η κοινωνική αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων. Τα αθηναϊκά δικαστήρια, εκτός από τόπους εκδίκασης υποθέσεων και επίλυσης διαφορών, αποτελούσαν επίσης χώρους κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Τα ορκωτά δικαστήρια συγκροτούνταν από Αθηναίους πολίτες, οι οποίοι ήταν μέλη της ίδιας κοινωνίας και αρκετές φορές γνωρίζονταν προσωπικά. Οι δημόσιες δίκες αποτελούσαν ένα κοινωνικό γεγονός, στο οποίο, εκτός από τους διάδικους και τους δικαστές, συμμετείχαν και οι θεατές (*περιεστηκότες*), χωρίς βέβαια να έχουν το δικαίωμα να πάρουν το λόγο. Η δίκη, όπως και η Εκκλησία του Δήμου ή ακόμα και η αγορά, αποτελούσαν ένα πεδίο κοινωνικής αντιπαράθεσης, συσχέτισης δυνάμεων και αντιπαραβολής λόγων, με τα οποία ρυθμίζονταν οι κοινωνικές σχέσεις. Ο δημόσιος λόγος που ασκούν οι δύο διάδικοι δεν εστιάζει αποκλειστικά στη στιβαρότητα των επιχειρημάτων αλλά επιστρατεύει όλα τα μέσα πειθούς. Ο ομιλητής επικαλείται το ήθος και το συναίσθημα των δικαστών στη προσπάθειά του να πείσει μη επαγγελματίες δικαστές, τους ενόρκους, οι οποίοι δεν γνωρίζουν τον νόμο. Επομένως, σε μία δίκη διακρίνουμε χαρακτηριστικά τα οποία συμβάλλουν στην «κοινωνική δραματοποίησή» της.

Δύο άλλα σημαντικά χαρακτηριστικά της «δραματοποίησης» που εντοπίζουμε στις δίκες είναι η δημοσιότητα και ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας των διαδικασιών. Όταν ένας Αθηναίος πολίτης κατηγορούσε δημόσια έναν συμπολίτη του, ασκώντας το δημοκρατικό δικαίωμα της δημόσιας καταγγελίας («γραφής»), έστρεφε τη δημόσια προσοχή στο πρόσωπο του κατηγορούμενου, αλλά ταυτόχρονα και στο δικό του πρόσωπο. Σε μια μεγάλη κοινωνία, όπως η αθηναϊκή, όπου δεν γνωρίζονται απαραίτητα όλοι μεταξύ τους, η δημόσια αγωγή εναντίον ενός πολίτη έφερνε στο προσκήνιο πληροφορίες της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής των εναγομένων, άλλοτε αληθείς και άλλοτε ψευδείς, τις οποίες δεν γνώριζαν οι συμπολίτες τους. Η δίκη ουσιαστικά χάνει το σκοπό της και μετατρέπεται σε ένα πεδίο αντιπαράθεσης δύο πολιτών και σε μία σύγκριση ισχύος που τις περισσότερες φορές είχε πολιτικά κίνητρα. Με την απαγγελία της καταγγελίας ξεκινάει μια ακολουθία δικών, στις οποίες οι δύο διάδικοι αλληλοκατηγορούνται για διάφορα αδικήματα και έτσι

κρίνεται το ποιόν των διάδικων. Οι κατηγορίες αλλάζουν αλλά τα πρόσωπα παραμένουν τα ίδια στην κοινή θέα των συμπολιτών τους. Η δημοσιότητα της αντιπαράθεσης δίνει την ψευδαίσθηση στους πολίτες-ενόρκους ότι κρίνουν όχι μόνο τις πράξεις αλλά τους ίδιους τους διάδικους, ενώ στην ουσία χειραγωγούνται άθελά τους από τον έκαστο ομιλητή. Βέβαια, αυτή η ψευδαίσθηση της κοινωνικής συνοχής και της ισονομίας, που οφείλεται στη μεταρρύθμιση του Σόλωνα, διαψεύδεται κατηγορηματικά στην πράξη.

Η αθηναϊκή κοινωνία ανήκει στις κοινωνίες οι οποίες διακρίνονται από την ανταγωνιστικότητα και την τάση ηθικής αξιολόγησης των πολιτικών υποκειμένων. Μεταξύ των μελών της αναπτύσσεται έντονος ανταγωνισμός διεκδίκησης τιμής και πολιτικής δύναμης, η οποία εκδηλώνεται παραστατικά μέσα στα δικαστήρια. Οι πολίτες ανταγωνίζονται και αξιολογούνται βάσει των αξιών και των νόμων που έχουν καθιερωθεί μέσα στη πόλη, οι οποίοι καθορίζουν την ιδιωτική και δημόσια ζωή τους. Μέσα από τη διαδικασία της δίκης και την «κοινωνική δραματοποίησή» της γίνεται μια επανεκτίμηση των κοινωνικών αξιών και των αρχών που διέπουν την αθηναϊκή κοινωνία, και αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τον ανταγωνισμό. Πρόκειται για ένα συγκεκαλυμμένο δημόσιο διάλογο, από τον οποίο δεν θα μπορούσε να λείψει η «κοινωνική δραματοποίηση».

Τα αττικά δικαστήρια αποτελούν εμμέσως μία θεατρική σκηνή, όπου εκτυλίσσεται η «κοινωνική δραματοποίηση». Όλα συνδράμουν προς αυτήν τη κατεύθυνση, η δημόσια θέα των δικών, οι δύο πρωταγωνιστές, οι θεατές και οι δικαστές, αλλά και η πλειάδα των επιλογών, προσαρμοσμένων στην κοινωνική θέση των διάδικων. Οι διάδικοι στη προσπάθειά τους να πείσουν τους δικαστές ασκούν μια προσωπική επίθεση στον αντίπαλό τους, κατά την οποία κρίνεται η ηθική τους υπόσταση και όχι μόνο το υπό εξέταση αδίκημα. Κατακρίνουν την τάση τους στην ανηθικότητα, τη συμπεριφορά απέναντι στους γονείς τους, τη διαχείριση των χρημάτων και, γενικότερα, τη συμπεριφορά τους ως Αθηναίων πολιτών. Εισερχόμενος κάποιος στη δικαστική αρένα κατηγορούνταν για όλη του τη ζωή, για καθετί που έχει πράξει, ακόμη κι εάν αυτό ήταν άσχετο με την υπόθεση. Κατηγορούνταν ακόμη και για αδικήματα, τα οποία δεν ήταν γνωστά και δεν έφτασαν ποτέ στη δικαιοσύνη. Με αυτό τον τρόπο, ο εκάστοτε διάδικος προσπαθεί να επηρεάσει αρνητικά τους δικαστές και το κοινό υποτιμώντας τον αντίπαλό του και παρουσιάζοντάς τον επιρρεπή στη διάπραξη αδικημάτων. Δεν επικεντρώνεται μόνο

στην αδικία που υπέστη, αλλά επιθυμεί να εξοντώσει τον αντίπαλό του πολιτικά, κοινωνικά και ηθικά.

Εκτός της επιχειρηματολογίας και της συκοφάντησης των αντιπάλων τους, οι διάδικοι χρησιμοποιούν και άλλα μέσα για να πείσουν το δικαστήριο. Όπως και σε κάθε θεατρική παράσταση, έτσι και εδώ είναι έντονη η θεατρικότητα. Προσπαθούν με όλες τις κινήσεις του σώματός τους, με χειρονομίες και φωνασκίες να πείσουν τους ακροατές. Πολλές φορές οι λογογράφοι έχουν συντάξει κατά την παραγγελία τους το κείμενο που αρμόζει στην περίπτωση και οι διάδικοι το αναπαράγουν σαν ηθοποιοί που έχουν μάθει καλά το ρόλο τους. Αναδεικνύουν τη φτώχεια τους, τις δυσκολίες που έχουν περάσει ή ακόμα εξιστορούν περιστατικά του βίου τους και απαγγέλλουν χωρία σε μια προσπάθεια να ευαισθητοποιήσουν τους δικαστές ή να τους κάνουν να τους συμπαθήσουν. Όταν όλα αυτά δεν πετύχαιναν το σκοπό τους, σαν ηθοποιοί τραγωδίας, παρουσιάζονταν ως θύματα της μοίρας, έκλαιγαν ή έδειχναν στους ενόρκους τα παιδιά τους, τα οποία θα έμεναν απροστάτευτα αν τιμωρούνταν. Ο κάθε διάδικος μπορούσε να έχει μαζί του υποστηρικτές τους ή και την οικογένειά του, οι οποίοι έπρεπε να παραμείνουν σιωπηλοί. Η παρουσία τους, όμως, παίζει και αυτή το ρόλο της στη θεατρικότητα και στη δραματοποίηση της κατάστασης, διότι η θέα τους επηρέαζε τους δικαστές. Μπορεί να μην είχαν το δικαίωμα να πάρουν το λόγο αλλά με τη παρουσία τους ενίσχυαν το διάδικο και, ειδικά, η παρουσία των παιδιών τους ως σιωπηλών κομπάρσων μιας θεατρικής παράστασης ευαισθητοποιούσε το ακροατήριο.

Στο πλαίσιο της δραματοποίησης της δίκης εμπίπτει και η διάκριση των δημόσιων και ιδιωτικών αδικημάτων. Οι διάδικοι χρησιμοποιούν την υπερβολή (*αύξησις*), αναβαθμίζοντας πολλές φορές ιδιωτικά αδικήματα σε δημόσια, αδικήματα δηλ. που βλάπτουν το συμφέρον όλης της πόλης. Αυτή η υπερβολή είναι κοινός τόπος στις αττικές δίκες και ο αδικημένος παρουσιάζεται πάντοτε ως εκπρόσωπος των αξιών της αθηναϊκής δημοκρατίας, ενώ ο κατηγορούμενος ως διαφθορέας της έννομης τάξης. Η υπερβολή αποτελεί χαρακτηριστικό της «κοινωνικής δραματοποίησης» της δίκης (Biscardi, 1991: 61-62).

Ακόμη ένα στοιχείο της δραματοποίησης της δίκης, ιδιωτικής ή δημοσίας, είναι ο προσωπικός χαρακτήρας της μομφής ενός πολίτη ενάντια σε κάποιον άλλο. Ενώ στις δημόσιες δίκες κάποιος κατηγορείται για δημόσιο αδίκημα, πάντα

ενυπάρχει μέσα στο δημόσιο και το προσωπικό, δηλ. το ιδιωτικό στοιχείο. Πρόκειται στην ουσία για προσωπικές, δηλ. ιδιωτικές διαφορές, οι οποίες ανάγονται στη σφαίρα του δημοσίου λόγω της φύσης των προστατευόμενων έννομων αγαθών. Όταν κάποιος πολίτης έπαιρνε την απόφαση να κινηθεί νομικά και δη δημόσια εναντίον κάποιου άλλου, εκτός από το ρίσκο που αναλάμβανε λόγω των κυρώσεων ή της υποβάθμισης του κύρους του σε περίπτωση ήττας, έπρεπε να αφιερώσει προσωπικό χρόνο, με ό,τι συνεπάγεται αυτό. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι Αθηναίοι πολίτες ήταν πολυάσχολοι, είχαν να φροντίσουν και τις προσωπικές τους δουλειές αλλά και τις δημόσιες υποθέσεις, ανάλογα με τη θέση τους ή το αξίωμα που κατείχαν. Επομένως, η έναρξη μιας διαρκούς δικαστικής δημόσιας διαμάχης γινόταν εν γνώσει των συνεπειών της. Ο ενάγων, που εξαπέλυε μια προσωπική επίθεση, αναγνώριζε ή δημιουργούσε εχθρότητα με έναν άλλο πολίτη. Πρόκειται για μια προσωπική κατηγορία μεταμφιεσμένη κάτω από το μανδύα του δημοσίου συμφέροντος, η οποία τις περισσότερες φορές αποσκοπούσε στο προσωπικό συμφέρον.

Τέλος, σύμφωνα με τον J. Ober η «κοινωνική δραματοποίηση» της δίκης επιτελούσε ακόμα ένα σημαντικό κοινωνικό ρόλο, αυτόν της δημιουργίας κοινωνικού διαλόγου και επαναξιολόγησης των αξιών μεταξύ της ελίτ και της μάζας. Αυτό που υποστηρίζει είναι ότι η μεταρρύθμιση του Σόλωνα δημιούργησε «λαϊκά»-ορκωτά δικαστήρια, αποτελούμενα από ανεκπαιδευτους, ερασιτέχνες δικαστές, οι οποίοι έρχονταν σε επαφή με τους διάδικους που τις περισσότερες φορές -και ειδικά στα δημόσια δικαστήρια- προέρχονταν από την αριστοκρατία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η μάζα να κρίνει τις πράξεις και τη συμπεριφορά της ελίτ. Στην ουσία, όμως, αυτό που διαπιστώνουμε εμείς μέσα από αυτή τη μελέτη μας είναι ότι ναι μεν δημιουργούνται οι προϋποθέσεις κοινωνικού διαλόγου μεταξύ της ελίτ και της μάζας μέσα από την δραματοποίηση της δίκης, πλην όμως πρόκειται για μία ψευδαίσθηση ισότητας και μια επιδέξια χειραγωγημένη κριτική, στην οποία τον πρώτο λόγο είχε και πάλι η ελίτ. Όλα τα παραπάνω μέσα που χρησιμοποιούσαν, μαζί με τη ρητορική τους δεινότητα και γιατί όχι την πολιτική και οικονομική τους δύναμη, συνέβαλλαν στη δημιουργία ανισότητας και έμμεσης χειραγώγησης των αποφάσεων των δικαστών (Ober, 1989: 145).

9. Επίλογος

Η μελέτη του δικαίου της κλασικής Αθήνας αναδεικνύει τη χαρακτηριστική ιδιομορφία του και την πολυπλοκότητά του σε σχέση με τα υπόλοιπα δικονομικά συστήματα της αρχαιότητας και της σύγχρονης εποχής. Τα χαρακτηριστικά του αυτά, σε συνάρτηση με τη δημοκρατικότητά του, το καθιστούν αξιόλογο πεδίο έρευνας και ανάλυσης. Η ανάλυση αυτή, όπως είδαμε στο μεγαλύτερο μέρος της εργασίας μας, απολήγει στην εικόνα ενός δικονομικού συστήματος, το οποίο παρείχε ένα πλήθος επιλογών σε αυτόν που αδικούνταν ή σε αυτόν που ήθελε να καταγγείλει την αδικία ενάντια σε ένα συμπολίτη του. Πρόκειται για ένα σύστημα, σύμφωνα με το οποίο όλοι έχουν λόγο και όλοι συμμετέχουν μέσα από ποικίλες ιδιότητες ώστε να διασφαλιστεί η ειρηνική συνύπαρξη των Αθηναίων πολιτών.

Ασχοληθήκαμε με μία περίοδο της Αθήνας, κατά την οποία η δημοκρατία έχει επικρατήσει και έχει πια ωριμάσει, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι θεσμοί να έχουν κατά ένα μεγάλο μέρος τελειοποιηθεί. Ανάμεσά τους κατέχει καίρια θέση το δικονομικό σύστημα, το οποίο έλαβε την οριστική μορφή του μετά τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα και μέσα και από τη διαρκή εφαρμογή του σε μια μεγάλη ποικιλία υποθέσεων. Για καθένα ξεχωριστό αδίκημα παρέχει ευχέρεια επιλογής διαδικασιών, ανάλογα με τη κοινωνική και οικονομική θέση των αδικημένων, σε μια προσπάθεια επικράτησης της ισονομίας μεταξύ των πολιτών αλλά και έναντι του κράτους. Δυστυχώς, όμως, όπως συμβαίνει με όλα τα μέσα που παρέχονται στον άνθρωπο, έτσι και το δικονομικό σύστημα και οι διαδικασίες του επιδέχονται χειραγώγηση και πολλές φορές, αντί για την ισονομία, επιφέρουν αντίθετα αποτελέσματα.

Όπως και όλοι οι θεσμοί, έτσι και το δικονομικό σύστημα δεν μπορεί να μείνει αυτόνομο, χωρίς να επηρεάζεται από τους πολιτικούς παράγοντες και τα προσωπικά συμφέροντα των πολιτών. Ειδικά στο αττικό δίκαιο, στο μέτρο που η απονομή της δικαιοσύνης ανατίθεται στο λαό και βασίζεται περισσότερο στις αντιλήψεις των ενόρκων παρά στο κανονιστικό πλαίσιο, ήταν αναπόφευκτο αυτή να χειραγωγηθεί και να χρησιμοποιηθεί ως πεδίο πολιτικών αντιπαραθέσεων και ιεράρχησης του κοινωνικού status. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι στερείται τη σημασία του ως μέσου εκτόνωσης των αντιπαραθέσεων και τόνωσης της κοινωνικής συνοχής, και μάλιστα σε μία πόλη που αντιμετώπισε πολλά και μακροχρόνια προβλήματα λόγω του πολιτικού διπολισμού της.

Μέσα από παραδείγματα δικανικών λόγων διακρίναμε σε αυτό το σύστημα τη συνύπαρξη και την αλληλεπίδραση του ιδιωτικού με το δημόσιο, φαινόμενο που αποτελεί ένα ιδιαίτερο πεδίο έρευνας στην αθηναϊκή κοινωνία. Φυσικά, δεν θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στη σχέση των ιδιωτικών και δημοσίων αδικημάτων χωρίς να λάβουμε υπόψη μας τη σχέση του ιδιωτικού και δημοσίου βίου των Αθηναίων σε μια κοινωνία όπου δίνεται ιδιαίτερο βάρος τόσο στον αυτοέλεγχο αλλά και τον έλεγχο των πράξεων των συμπολιτών. Με αυτό τον τρόπο, καταλήξαμε σε μία κατηγορία υποθέσεων, δηλ. αδικημάτων, που χαρακτηρίζεται από ασάφεια ως προς την κατηγοριοποίηση του δημόσιου ή του ιδιωτικού, πράγμα που σημαίνει ότι δίνεται η δυνατότητα στον εκάστοτε ενάγοντα να επιλέξει τον τρόπο που θα κινηθεί σύμφωνα με τις δυνατότητές του, οικονομικές και ρητορικές. Εκτός όμως των διαδικασιών και της σύνθεσης του δικαστηρίου, αναγνωρίσαμε πολλούς εξωδικαστικούς παράγοντες οι οποίοι εντέλει έπαιζαν και το μεγαλύτερο ρόλο στην επιλογή της νομικής οδού, την εκκίνηση μιας δικαστικής διαμάχης -ειδικά στα δημόσια αδικήματα- αλλά και την τελική έκβαση της δίκης.

Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε το στοιχείο της «κοινωνικής δραματοποίησης» των αθηναϊκών δικαστηρίων, αλλά και το πόσο σημαντικό ρόλο έπαιζε αυτή στην κοινωνική ζωή των πολιτών, καθώς μάλιστα ανέλωναν ένα μεγάλο μέρος της ημέρας τους σε αυτά. Εκτός της Εκκλησίας του Δήμου, της Βουλής, της αγοράς και των θεατρικών παραστάσεων, σημαντικό ρόλο έπαιζαν και οι δικαστικές αίθουσες στην εκπαίδευση αλλά και την ψυχαγωγία των Αθηναίων πολιτών. Είναι τέτοια η «φύση» των πολιτών αυτών και της κοινωνίας τους που ο μελετητής διστάζει να απαντήσει εάν επρόκειτο περισσότερο για δικομανείς αργόσχολους ή ενεργούς πολίτες με ζήλο για το δημόσιο συμφέρον. Η κλασική Αθήνα και το αττικό δίκαιο θα αποτελούν πάντα ένα ιδιαίτερο μοντέλο «δημοκρατικής» συνύπαρξης πολλών αντίθετων υποκειμένων που, ενώ διαφέρουν σε πολλά, καταφέρνουν να συνυπάρχουν και να συνεισφέρουν στην ανάδειξη της αθηναϊκής δημοκρατίας και των επιτευγμάτων της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Biscardi. A, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 1991

MacDowell. D, *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 1988

Ober. J, *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology and the Power of people*, Princeton University Press, Princeton, 1989

Osborne. R, "Law in action in Classical Athens", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 105, (1985), pp. 40-58

Todd. S.C, *The Shape of Athenian Law*, Clarendon Press, Oxford, 1993

Turner. V. W, *Schism and Continuity in an African Society: A Study of Ndembu village life*, Berg Press, Oxford, 1996

